

**Borka
Pavićević
Moda**

---

proleće – leto, jesen – zima
1991/1992,
proleće – leto
1993

Ilustracije
Dušan Otašević

biblioteka
• KRUG •

Izdavač
Beogradski krug
Beograd
1994.

*Ova knjiga je objavljena u saradnji sa
Centrom za antiratnu akciju Beograd*

Sadržaj

recenzent

Olga Božičković

urednik

Filip David

Jugosloven od pre pola veka	7
Dedinje naše mladosti	10
Njih trojica	13
Plebiscit	16
Nasilje	20
Pozorište i giljotina	22
Rastinjak	25
Krzna i bunde	28
Granica	31
Plitvice	34
Stvarno tako više ne može	38
1. maj	40
U boj, u boj, za narod svoj	42
Predsedništva i listići	45
Groblje	47
Dvostruki aparthejd	50
More	53
Brada	55
Premijer	59
Mir i ratni jadi	62
Istra, višenacionalna	64
Čija je Grisia?	66

Beli brodovi sreće	69
Samoća	72
Gospar	75
Boka kotorska	77
Zastava	81
Navodilo za uporabu	83
Odlasci	85
Majka Hrabrost i njena deca	87
Asocijacije	89
Kuća u cveću	91
Mostar	93
Beret, beret, beretka	95
Ne čitam novine	97
Urbicid	99
Zvona	101
Ulično pozorište	103
Ikonografija	107
Još Jabučilo fali	109
Predstava i pismo	112
Seda kosa	115
Cipele	117
Izmontirane kuće	119
Čišćenje	121
“Dosta”	123
Smokve	125
Autobus	127
Pušenje	130
Mala šarena haljina	132
Psi	134
<i>Summary</i>	137

Jugosloven od pre pola veka

Gledajući pre nekoliko godina sva čudesna koja je čovek u stanju da stvori kao raj ovozemaljski u prirodi koju je već Svevišnji stvorio: prekrasnu Majorku (Formetik uz Kaza Kiros, kraj zvan Privado), vidim jedan posed; jedna kuća na suncu i pod mesecom deluje tako blisko, njen zid i podzid čine se poznatim.

U ovom predelu ljudi iz raznih krajeva sveta, dovoljno bogati za tako šta, na žarkom Mediteranu (veoma sličnom Crnogorskom primorju), navodnjavanjem i brižljivom negom uspevaju da odgaje sebi vrtove kakve vole. Engleska trava se zaliva preko celoga dana. Nemci zidaju ili kupuju velike kuće (utvrde) po nekim vrškim čukama, do kojih crpkama i motorima, svim čudesima tehnike, dovode morsku vodu u vlastite bazene. U celom tom čudu, sred borova i pinija, uključujući i divokoze, na moru bistrom i čistom, jedan je Dubrovčanin napravio deo svoje domovine, deo svoga Dubrovnika.

Čovek sa Jadrana je na toj terasi prizvao svu vrednost renesansnog (i humanističkog) Mediterana, na tom komadiću španske zemlje, ti su borovi i pinije opredmećena uspomena, a taj kameni podzid odnegovala je čežnja. U tom vrtu poštovanje terena i veliko znanje postavili su tačno ono (živo i neživo) što zahtevaju vetrovi, temperature, le-

ta i zime Mediterana. Tim stepenicama od kuće do mora, svakoga jutra tačno u sedam, silazi na more neko ko ga ljubi kao biće koje je iz mora rođeno. Čovek u toj kući je Vane Ivanović, Dubrovčanin i Jugosloven, koga, posle pedeset i jedne godine života u svetu i po svetu, možete upoznati u ovom broju *Vremena* kroz njegovo autentično kazivanje. Čovek čije su biografija i sudbina takve kakvoće da su u ovaj izuzetan lik unele toliko posebnosti da se ne možemo oteti romantizaciji tog neuobičajenog a doslednog životnog puta koji je velikog rodoljuba odveo u svet da bi se iz njega vratio kao stožer patriotizma i jugoslovenstva. Uopšte, veličina danas nije svakodnevna pojava ni kod nas ni u svetu. Došao je sa jugoslovenskim pašošem, jer nije htio da dode sa tuđim. Mirovoric, moreplovac, sportista, diplomata, čovek koji živi u skladu sa svojim uverenjima, izvršilac mnogih misija, samosvojan, uspešan, autentičan, u ozbiljnim godinama – a prav "k'o pritka". Semjuel Beket je tako nalikovao na svoju literaturu, njegov je pogled isijavao užarenu istinu; pojava Vaneta Ivanovića rezimira njegov curriculum vitae (u kome značajno mesto igra i literatura) kao predmet moguće literarizacije. Da li je Krleža poznavao Vaneta Ivanovića kada je ispisivao svoje apatride (*Aretej*)? "Ne vidim, na osnovu vremena provedenog ovde, da u narodu i među narodima postoji takva sukobljenost i takvo neprijateljsko raspoređenje o kojima se govori i da je gradanski rat moguć. To, u stvari, niko ne želi", kaže Vane.

Pre neko veče u Beogradu je bila velika magla. Vane Ivanović je zakazao večeru, gde drugo do u zgradи Krsmanovića, u "Protokolu". Tu je, davno, formirana Jugoslavija. Bilo je to 1918. Vane Ivanović danas ima sedamdeset i sedam godina. Iz Jugoslavije je oputovao pre pedeset i jednu godinu.

Pre neku noć, tačno u ponoć, stajao je u engleskom redengotu, sa malim dugmićima – sve skrojeno tačno po

njemu, kao iz njega izraslo, nosio je gospodski štap na koji se, kao, naslanjao. Prilikom pozdrava podigao je svoj polucilindar, "boulhet". Iza njega, kao dekor, "Atina", okrugli prozor na kojem piše "Piroške". Bila je magla, u njoj su bleštali njegova bela košulja i lanac koji povezuje levu i desnu stranu grudi – vezuje njegove brodove za kopno. Vane je za trenutak ostavio Majorku i penje se uz smedrevske zidine i dubrovačke bedeme.

19. novembar 1990.

Dedinje naše mladosti

Nekada izvan, a sada gotovo u središtu grada Beograda nalazi se Dedinje, veoma u modi ovih dana, i ne samo ovih. Dedinje pripada vrhunskoj tradicionalnoj ili, ako hoćete, večitoj modi (kojom se tako često, ne znajući šta zapravo čini, bavi naša "ženska štampa"). Miris bašta, šimšir i jorgovan. Užička ulica. Nekada veoma tajnovita, sa ozbiljnom stražom koja je umela i da zamoli i da naredi da idete drugom stranom ulice, pre neki dan, ogoljena pred zimu (našeg nezadovoljstva), gotovo predivna Užička 15.

Neki stranački prvaci ovih dana takođe stavlju javnosti na znanje svoje namere i planove u vezi sa Dedinjem. Istina, vredi misliti i na opštini Stari grad: čije li su sve kuće-lepotice na Dorćolu, kome li pripada Jovanova 15 ili Jevremova bilo koji broj?

Koliko je Englezima trebalo (vremena) da poneka porodica stigne do dekadencije, koliko je trebalo da generacije trgovaca, pravnika, posednika stignu do umetnika?

Na Dedinju se sve dogodilo brzo, prebrzo. O Dedinju ima mnogo dokumenata, mnogo pripovesti i ispovesti, no ono ipak čeka literaturu koja može da dokuči kako se i zašto sve tako brzo dogodilo, slomilo. Dedinje kao kantar pravde sred lepote. Posed, vlasništvo, vlast.

Idem Užičkom pre neki dan i mislim o svim tim klavirima po kućama koji nikada nisu zasvirali, koji su ostali

objekti, nameštaj. Mislim o svim tim raznoraznim učiteljima popularnih stranih jezika čiji đaci te jezike nikada nisu progovorili. Sećam se znojavih dana u Desetoj beogradskoj gimnaziji kada su prve žvake i žiponi raslojili dake na nečiju i ničiju decu. Sećam se jedne školske i granke upriličene sa radnicima BIGZ-a, kad nijedna devojka iz bolje kuće nije htela da zapleše sa momkom iz štamparije (koja će odštampati i ovaj broj nezavisnog nedeljnika *Vreme*).

Nikakva sednica, nijedan lider nisu označili početak kraja, već je priča o prelasku jednog vremena u drugo počela kada je Branko Ćopić, pisac jedne utopije (veliki pisac), pogledao sa mosta u reku. I skočio.

Ima, nalazi se u subotičkom i beogradskom pozorištu, jedna drama o Dedinju. Napisala ju je Zorica Jevremović, a zove se *Kopile*. Još čeka izvođenje.

Na Dedinju su razna deca, i rukovodilačka i radnička, i bela i crna (ambasade nesvrstanih). Na Dedinju su i vojne kasarne. Tamo je promovisana i prva droga u gradu. Kroz kuće i baštę pletu se i pužu prezadovoljna i nezadovoljna deca. Priča o svetu čija je krucijalna, tragična greška to što nikako nije mogao da nasledi svoje očeve. Ujutro, 3. juna 1968, Dedinjem su krenuli tenkovi.

Ostaju kuće u kojima je oduvek živeo neko drugi, one koje nisu zidane, pravljene, kreirane. One u čijim je bibliotekama neko drugi radio. Bolnice i stadioni na jednom mestu, kako bi sve bilo blizu, nadohvat ruke. Tu neko danas, u ime kešlove koju ima, može i saobraćaj da promeni, da ga skrene drugim putem; posle opresije i prisile stiže mafija. Pre nego što neko journe u te ulice i u te kuće mora naučiti da je *Magbet* neverovatno poučan komad, da je Birnamska šuma stvarna, da sve što se spolja događa već se dogodilo iznutra, da deca moraju biti ponosna na svoje roditelje i istovremeno ih "ubiti" kako bi se uspostavio kontinuitet nacije, klase, rase, svejedno čega. Ali, pre svega ljudskosti. Da deca ne bi bila "kopilad". Da

"žurke" ne bi bile vrhunski društveni događaj. "Tek će vaši unuci biti vaši pravi sinovi", profetski kaže Dušan Jovanović u *Oslobođenju Skoplja*. Početna replika drame *Kopile* (revolucije) glasi "Svi smo već mrtvi", a poslednja "Ostalo su preterivanja".

Jutro na Dedinju. Stražar pred Užičkom 15 nekako je opušten, gotovo da se smeška, i on zna, kao što svi mi znamo, šta se zapravo dogodilo i šta imamo da čuvamo. Fortinbras će, u stvari, otići da osvoji pustu zemlju. Dakle, za razliku od teze iz *Američkog izazova*, po kojoj se danas mogu eksproprijsati zgrade ili fabrike, ali se ne može eksproprijsati tehnološki um, sa Dedinja teško da možete ukrasti nekog atomistu koji bi negde i uspeo da proizvede isto – atomsku bombu, recimo (baš kao u stripu). Svako ko na Dedinje dođe mora imati na umu tu priču ili će, kao vinske mušice, živeti samo jedan dan, u jednoj generaciji.

10. decembar 1990.

Njih trojica

Na naslovnoj stranin *NIN-a*, izašlog dovoljno pre predizborne šutnje, široko, što šire može, osmehuje se Slobodan Milošević ("Za Srbiju").

U četvrtak, poslednjeg dana pre predizborne šutnje, sa cele strane *Borbe*, uporno i prodorno, u poslednjem trenutku, pogledao nas je Ivan Đurić. Tog dana, dok je Beograd zasipao sneg (da svi pokažu svoj trag), sa crvenog krana pred Narodnim pozorištem u Beogradu, u crnom kaputu, mokrih kovrdža i modrih podočnjaka, pruzuklog glasa, govorio je Vuk Drašković.

A onda je nastala šutnja. Istina, danas, u nedelju, 9. decembra 1990. godine, grad je oblepljen pretežno plakatima socijalističke partije. Ruža se nekako rascvetala u petokraku, a petokraka se nekako razlistala u ružu.

Pažljivi čitalac *NIN-a* zapaziće kako su tokom ovih nekoliko godina (posle Osme sednice) sve naslovne strane na kojima je Sloboda Milošević i subjekt i objekt polako vodile do kadra o kome je reč (licem u lice). Milošević se do sada pojavljivao uglavnom sa narodom ili sa njegovim predstavnicima. Kad je stajao za govornicama, kadar je bivao iz donjeg rakursa, pogled Miloševićev uprt nekuda daleko ("U to ime, ja vas pozdravljam").

Ikonografija je veoma nalikovala lenjinovskoj (na trgu, za govornicom, sa rukama preko rampe, sa usnama

punim reči). Ili je Slobodan istupao (u skupštini, na plenumima, sednicama, proslavama, godišnjicama), a svuda oko njega bivao je narod, ili rezime naroda (njegovi predstavnici). Onda su se negde pred Narodnom skupštinom u Beogradu, dok su ga čekali, odjednom pojavili neki mladići u redengotima, u mantilima, mlađi, zdravi i lepi, sa rukom koja poseže ispod mantila. Danas nas Slobodan Milošević gleda sa naslovne strane *NIN*-a nekako odozgo, gleda tačno tamo odakle su ga ranije snimali. Gleda u nešto ili nekog, sa razumevanjem, sućutno.

Međutim, narod, kao deo kadra, kao ambijentacija, postao je zaštitni znak ikonografije Vuka Draškovića. Vuk i narod. Šlagvort na šlagvort, tekst na podtekst, agon, katarza. "Pročišćavanje sažaljenja i straha." Taj freskoliki i hristoliki lik inače je očajno obrađen na jednom od plakata SPO-a, gde se Draškovićeva glava javlja u nekakvom balonu ili mehuru, iza koga pristižu drugi, baloni i mehuri.

Drašković je namah, u hipu, oteo onaj sivkasti ili brąonkasti mantil viđen ispred Narodne skupštine (dok se očekivao Milošević), i taj mantil postao je glavni junak na ledima Vuka Draškovića. Ovoga puta gotovo beo. Vuk je u tom mantilu prokrstario Srbijom, taj je mantil za njim lepršao, štitio ga od sunca, ili od kiše, možda ponekad suviše lak za Draškovićevu statuu. Draškoviću ne odgovara kamerna drama; sam u kadru, on pravi suviše brze i česte pokrete rukama (promocija kandidata za predsednika na televiziji), ali zato u prostoru, pred mnoštvom, u akciji, u žiži, Vuk zamahuje i uspešno prodire.

A onda, evo obrta: Vuk u crnom redengotu (belo i crno), na crvenom kranu (crveno i crno), sa Komnenićem u pozadini, koji gleda nekuda gore – kako i ne bi – kako se sve to odnosi na literaturu pre i posle njih.

U ikonografiji vezanoj za Ivana Đurića gotovo da nema znaka masovnosti. Informacije i reportaže, onoliko koliko ih je bilo sa Đurićevih promocija, prikazuju ga ka-

ko izlazi na neku od scena uglavnom iz partera, iz gledališta, odonud gde svi obični ljudi sede. Sa svojih postera Đurić nas gleda pravo u oči; on nas, kao svaki valjani profesor, ispituje. Gleda nas u naše unutrašnje oko. Ko digne pogled sa zemlje ili ga spusti sa neba – naiđe na Đurićev. Kažu da je Ivan Đurić lep. Ja to svojstvo ne bih oduzimala ni Vuku Draškoviću. I Vuk je lep. Crni Vuk (dijabolični) i plavi Ivan (pravi Sloven). Dva lika koja u potpunosti predstavljaju sve mogućnosti i raskoš naše tipologije. I široku mogućnost našeg ljudskog, političkog, ženskog, sveopštег izbora.

17. decembar 1990.

Plebiscit

U jednoj TV-reportaži pre neko veče dve su devojke na ljubljanskom Tromostovju govorile o plebiscitu. Jedna plava, duge kose, ima blisku prijateljicu u Kragujevcu. Druga, lepa, crmpurasta, mešavina rasa i klasa, reče: "Narode, ne dajte da vas politički zjebu."

Nad Idrijom je Črni vrh, visine preko hiljadu i po metara, tamo je kuća (nekadašnja kmečka) Dušana Jovanovića, dramskog piscu i reditelja, koji je nekoć stanovao u Stare pravde 3. Na toj adresi, sa Dušanom kao svetlećom lampom ogromne privlačne moći, skupljen je i užižen važan deo jugoslovenskog teatra, uslovno nazvan modernim, onaj koji su, kada ne znaju šta će s njim, nazivali kontroverznim.

Na Črnom vrhu svuda oko Dušanove kuće raste rulolist, a sve je ljubičasto od ciklama. Okolo su šume u kojima se možeš izgubiti, debla tako pravilno posećena gromom da se otvori (preseci), kao oči blistaju u mraku. Tamo smo sačekali italijanski istorijski kompromis i proslavili Berlinguerovu pobjedu, tamo smo čitali Karlajla (*istorija francuske revolucije*), braću Gonkur, Slobodana Jovanovića (*Vođi francuske revolucije*) i danima raspravljalici o Dantonovom i Robespjerovom svetonazoru i sukobu, iz čega je nastala jedna od najboljih predstava Narodnog pozorišta u Beogradu – *Dantonova smrt* Georga Bihnera, u

režiji Dušana Jovanovića. Poučeni iskustvom 1968, branići smo Dantona (Robespjerov govor o strahu i vrlini izgovorio je Stevo Žigon, dvadeset i dve godine posle lipanjskih gibanja i Kapetan-Mišinog zdanja, na promociji SPS-a u Centru "Sava" u Beogradu). U vreme ljubavi Liv Ulman i Dragana Babića išli smo Slovenijom levo i desno, gore i dole, a onda su se gospođa Ulman i Dušan Jovanović popeli na jedan visoki vrh nad Sočom; ponosan na lepoticu Sloveniju i Soču, Jovanović je Norvežanki, čiji se otac borio u pokretu otpora, govorio o crvenoj (kravoj) Soči u vreme Narodnoosvobodilne fronte i rata, i recitovao je Župančića, a gđa Ulman je govorila Svedenborga. Naravno da nikada neću zaboraviti lišće, boje, jesen, od Brnika, gde nas je uvek čekao Jovanović, do Ljubljane u kojoj smo gledali ili pripremali predstave, govorili srpskohrvatski, a slušali slovenački. *Pekarna, Glej*, period celjskog pozorišta sa Lamprechtom, Jovanovićem i Ristićem, draga SNG, ljubljanska pijaca puna cveća, Tromostovlje, kuće i kafane uz Ljubljanicu, mnogo eksplozivne radosti i tema koje nisu za bacanje. Barje kraj Ljubljane, pred svitanje, u izmaglici, pred dizajnerskim i slikarskim okom Matjaža Vipotnika. I Dušanov raskošni smeđ koji je govorio o najdražem prijateljstvu i najsloženijoj saradnji, podučavao teatru i ljubavi, svedočio o razumevanju i saučesništvu. A onda, Dušan u Beogradu (Atelje "212", Bitef, Narodno, Jugoslovensko dramsko pozorište), u Novom Sadu (Sterijino pozorje, mnogo puta), u Sarajevu (MES), u Skoplju (Mađeli režира *Karamazove*), u Zenici (obilazi zgradu pozorišta i čisti papire, rani jutarnji razgovori sa radnicima iz željezare). Ljubljanska stanica u svako doba noći, sa vozovima za sve strane sveta, zvuk Krležinih rečenica izazvan mirisom karbola iz vagona i furgona sa paketima i poštrom, pismima (u njima mogu biti nagurani i sabijeni i ljudi). Ma kuda da idem ili bilo otkuda da dolazim, u bilo koje doba noći, probudiću se u Ljubljani i otići u grad da potražim one koje znam. Vrhnika, kojom se brzo stiže do

Postojne, do mora, ili od mora do snega. Do runolista. Vozeci ovim putem jedne maglovite noći, tražili smo groblja koja bi mogla biti izvor inscenacije za predstavu Brendana Bjena. Irac i Jovanović uvek su pričali o pobuni. I o slobodi.

Istoga dana kada će se obaviti izbori u drugom kruugu u Srbiji Slovenci će izaći na plebiscit (23. decembar). Sećam se jedne od Jovanovićevih predstava o plebiscitu u Koruškoj (*Maternica*). Ta predstava je svojevremeno izazvala najžešće rasprave. Tada su bili živi Josip Vidmar, Dušan Pirjavec, Ahac i Jože Javoršek. Jednoga leta, novine to nisu hteli da objave, umro je Dušan Pirjavec. Toga leta Dušan Jovanović pokazao mi je nad Idrijom Pirjavčev grob. Bio je od zemlje, humka. Dušan mi je pričao kako su na pogreb Pirjavčevi studenti dolazili i dolazili, devojke i žene su bile u belom, a onda je došao Vitomil Zupan (*Menuet za kitaro*), u partizanskoj uniformi, pod punom ratnom spremom, i stajao na tom grobu, dvanaest sati. Revolucionari su mrtvi. Jovanoviću, ne daj da nas "zjebu"!

24. decembar 1990.

Nasilje

Donedavno se u našoj istorijskoj nauci u javnosti vodila rasprava o istorijskoj distanci, o vremenu koje mora da protekne da bi se stekao pravi uvid u ono što se dogodilo, da bi se otvorili arhivi, da bi dokumenti postali dostupni, da bi se prema prošlom mogao steći pravi odnos, zasnovan na činjenicama. "A činjenice su ono što se dogovorimo da jesu", reći će u *Grobnici za Borisa Davidovića* Danilo Kiš.

Večeras je na televiziji, tokom jednog od slavljenja nedužnog svetog Save, zapevala jedna nedužna devojčica "u njegovu slavu". Nije imala crvenu maramu i nije pevala dvadeset i petog maja, na Dan mladosti. Ovoga puta ona je imala crvene mašne na kikicama i crvenu haljinu. Crveno, boja krvi.

Kako vam danas, sada, izgleda pitanje istorijske distance, odavde, iz istorije, i to sa samog njenog dna?

A na tom dnu, pored istorijske samobitnosti, emancipatorske državotvornosti, prava naroda na opredeljenje, prava na povest i veroispovest, granice i bezgraničnost, dokazivanja i priznanja, prava na rasu i vođe, zastave i grbove, ikone i zakone, spomenice i svece, mošti i relikvije – nalazi se gomila ljudskih leševa. To znamo, zar ne?

Jeste li ikada bili u Buhenvaldu, Jasenovcu, Aušvicu? Jeste li se ikada suočili sa toliko pominjanim činjenicama,

fotografijama, filmovima? Dokumentarnim. Jeste li to doživeli, jeste li to na bilo koji način saznali? Spoznali? Jeste li to sanjali, jeste li se ikada budili u najvećem od svih užasa, užasu od nasilja? Jeste li gledali, recimo, film *Šoah*, dvadeset i nešto sati o uništavanju Jevreja? Jeste li videli Zafranovićeve filmove? Sećate li se noža vezanog za zglavak jer se ruka zamorila od klanja? Jeste li pročitali ijednu stranicu *Gulaga*? Između *Šoaha* i *Gulaga*, i u njima, nema života.

Je li vas iko pitao, gospodo, koju je izabrala većina ili većinski sistem, koje čete od dvoje dece predati, a koje zadržati. Muško ili žensko?

Imate poverljive kartone, sa karakteristikama bez ijedne mane? To su diplome sa pravom na nasilje. Šta ste vi čitali, šta ste vi gledali, gde ste vi bili, šta vi to radite, kako se usuđujete? Iste ste škole završili, iste karakteristike imate. Umesto da sredite bolnice, nabavite lekarima lekovе i instrumente, zadekujete prozore kroz koje duva vetar, vi se naoružavate ili ste već naoružani. Ovoga puta ne u ime revolucije, već u ime države. "Pravne". I državnosti. Da se odmah formiraju države sa vama na čelu.

Isturenih brada, stegnutih vilica, sikkete kao petlovi na bunjištu, pripajate nahije, a granice vaših država sve su bliže mestu u kome ste se utvrdili, u centralnim gradovima Istazije i Evrazije, okruženi samo svojim pravovernim narodom i velikomaturantskom "inteligencijom", neopisivo zainteresovanom za sopstvene korene, identitete, etnose i etose, svetinje, spomenike, tradiciju, te autentične, stare i novokomponovane pesme, narodne.

U modi je nasilje. I jahači Apokalipse.

Kalašnikov, bomba, šta? Koliko birača (ljudi) treba potrpati tamo gde svetli istorijska istina, na dno, tamo gde se formira država? Tamo gde su korenji i svetinje, nacionalno biće. U granicama ili izvan granica, svejedno.

A bezgranični su samo strah, i bol. I nasilje.

4. februar 1991.

Pozorište i giljotina

Štampana u 1000 primeraka, krajem 1990. godine u sarajevskoj "Svjetlosti", pojavila se nova knjiga Mirjane Miočinović *Pozorište i giljotina*, o pozorištu Francuske u doba Revolucije. U krajnje reduciranoj biografiji Mirjana Miočinović prijavljuje, uz datum rođenja, samo naslove svojih prevoda, te uredenih i napisanih knjiga.

Na fotografiji Mirjana nastoji da upornim pogledom kroz naočari odgonetne nekoga ili nešto što dolazi odnekud, čemu se raduje i što je zadivljuje, što joj se prikazuje i ukazuje, što postoji "u oku uma njenog".

"Delo se ne može objasniti životom autora", odmah se izjasnila, davno, na početku, citirajući Ružmona, te je počela da razlaže i sintetizuje biće drame i pozorišta sa takvom analitičnošću i preciznošću da, u stvari, sve što ispisuje predstavlja poetiku i samu Mirjaninu autorsku ruku.

Mnogo svoga, uz poznavanje svega prethodnog – to je Mirjana Miočinović. Ona je, punim plućima, udahnula Aristotela i Artoa, i ume tako suvereno da identificuje šta je moderno, kao da u svemu tome nema nikakve tajne, nikakvog posebnog dara, nikakvog otkrića, već samo nauke, znanja, iskustva, uvida u stvari.

Ako neko danas u pozorištu ima stava, ima ga Mirjana Miočinović. Jovan Ćirilov voli da je upoređuje sa Isidorom Sekulić. Ja je, pak, vidim kako premeće iskopanu

rudaču dramske literature, teorija, pozorišnih poetika, kao Marija Kiri rudu uranijuma.

Reč je o pristupu pozorištu i svetu koji je u prvoj transmisiji tako naučan, tako stručan, tako racionalan, tako izgrađen na metodama koje je dosegla estetika, a zapravo je ostrašćen, žudno akribičan, borben, pun odbojnosti prema prepričavanju i prikazivanju, prema jednostavnoj naraciji, anegdotama, utiscima, utonuću u postojeće, prema davljenju u istorijskom.

Izborom autora i interesantnih sfera (*Rađanje moderne književnosti – drama, Moderna teorija drame, Surovo pozorište, Pozorište i giljotina*, Krleža, Crnjanski, Arto...), te načinom interpretacije, Mirjana Miočinović je uvek u prisustvu izrazitih, do kraja uzbudjenih i uzbudljivih perioda i autora. Istančanošću i bogatstvom svog senzibiliteta Mirjana je sjajno naoružana, ali je, time, i sama.

Možda se zaista sudbinom autora ne može objasniti njegovo delo, ali se pomnom analizom, posmatranjem širom otvorenih očiju, predavanjem, ono može romantizovati. Svi autori koje obrađuje Mirjana Miočinović jesu pobunjenici, a i poetike su im takve. Tako, Mirjana je, u stvari, Kamijeva priateljica, zagovornica slobodnog i pre-stupničkog pozorišta i njegova vernica.

U biografiji joj piše da je profesor. Studenti, kreatori repertoara, reditelji, teatrolozi – njeni su učenici. Ta dama, koja ume da obožava, predmet je obožavanja i uvažavanja. Ona je inspirator i zavodnik, kritičar i sudija, dijagnostičar. Iako nikada nije ušla u onu drugu, "glumačku" stranu pozorišta, na scenu, u praksu, kada ona kaže nešto javno, ili vama lično, onda je to tako i nikako drugačije, autoritativno i tačno, kao da stanuje u pozorištu. Ona sluđuje svaki žiri, jer nikada ne pristaje ni na kakvu nagodbu, priznaje samo ono što prepoznaće.

Obrazlažući svoj postupak, pozivajući se na način na koji su nastali *Hadrijanovi memoari* Margarete Jursenar,

ono govori o dragocenosti nekog ko vam ukazuje na važne knjige, ko vas bodri kad ste očajni. Samosvojnost Mirjane Miočinović dokazuje njeno jedinstveno i trajno postojanje.

11. februar 1991.

Rastinjak

On čvrsto, punih pluća, hoda Terazijama, uvek nadahnut nekom mišlju, nekom idejom vodiljom, nekim višim ciljem. Zato mu pogled bludi iznad ljudskih glava, široko se osmehuje kada sretne sebi sličnog i ljubi se tri puta. Dugo, veoma dugo gledali smo jedan tip muškarca koji je sa-govornike tapkao po ramenu, onako pljus, pljus, odozgo, držeći šešir u drugoj ruci (Brežnjev, recimo, i drugi). Bio je to zagrljaj *a la cosa nostra*, a poljubac – *baccio da morte*. Sada gledamo momke koji obavezno drže ruke u džepovima, tako da vam uvek izgleda da se češu oko one svoje stvari dok široko otvaraju temu, ma kojoj stranci pripadali. Superiorno stoje iznad kafanskih stolova, u neprikladnoj tvrdoj igri artikulacije vlastitog društvenog prostora. Za njih su drugi muškarci pederi (oni koji su se posakrivali po kućama u nekoj vrsti unutrašnje emigracije, kao u Čehovljevim komadiima). Sve je belo, kao u Povim *Avanturama Gordona Pima*.

Karijera, status, osnovne su preokupacije velikog broja naših muškaraca, bilo da su novi u igri, bilo da su se, poput feniksa, ponovo našli na političkom terenu. Reinkarnirani i osvešćeni u nekom drugom mišljenju i veri, koje su prihvatili i prigrabili tako čvrsto da tom mišljenju i toj veri pucaju kosti, ugibaju se od težine nasleđa, pret-hodnog mišljenja i vere.

Naš tip Rastinjaka, čoveka koji je skočio u meki trbuh velikog i demokratskog grada, grada širokog srca, juriša bez ostatka, bez uspomena, čist i uvek nov, tamo gore, gde je svetlo i toplo, gde se donose odluke, gde mirišu moć i parfem sekretarica, gde su vrata tapecirana, a fotografije kožne, nepoderive, gde na zidovima vise slike još uspešnijih i još moćnijih muškaraca.

Taj tip muškarca, kada sretne istog takvog, opali ga po nadlaktici i kaže "burazeru", taj tip dobija stipendije za inostranstvo, znajući ovlaš strani jezik, najčešće engleski (putuje uglavnom u Ameriku), a kada piše na svome jeziku, obavezno upotrebljava strašni izraz "pod plaštrom".

Pod tim "plaštrom" skrivali su se anarholiberali, tehnomenadžeri, inteligencija, korozija, skepsa, kritičko mišljenje. Pod plaštrom su se uvek skrivali "oni" koji su nam "bacali klipove u točkove". Oni koji su imali nešto protiv naših iskonskih snaga, našeg puta u budućnost, naše sveopšte potencije. Skrivali su se svi "neprijatelji naroda".

Ovaj tip muškarca nalazi svoju silnu snagu u narodu kome pripada, u tlu na kome je ponikao, na svom izvorишtu. Pije vodu sa tog svetog izvora ili mu u snu i na javi viно dodaje Kosovka devojka. Zato gotovo redovno pred kraj svoje javne reči uvlači košulju u pantalone. U prisustvu takvog tipa, žene uglavnom mogu biti sekretarice i raznorazne pomoćnice, mogu studirati istoriju umetnosti, i baviti se estetikom u praktičnom i teorijskom smislu, mogu plesati ili glumiti, ili biti kustosi po galerijama i muzejima, ali se nikako ne mogu baviti politikom; one nisu ovlašćene za donošenje odluka.

Taj silni muškarac, kome je veoma, veoma važno da li je govorio prvi ili poslednji, u kakvom je kadru bio i koliko dugo, ta kruna naroda i njegov prepodobni sin, pokazuje se i kao muški fašist. On vlada. Nad drukčijima.

"Čovek se u ljudsko društvo uvlači kao kuga, ili uleće kao đule", rekao bi Balzak.

Pogledajte samo koliko je tih silnih teget, sivih i bronzastih odela u Skupštini, pogledajte koliko belih košulja blešti na ekranima, koliko je tu kravata zavezano. U čvor. Pod grlom. Pogledajte kako se došaptavaju, kako učestvuju u stvarima, kako odlučuju.

Onda su, u skladu sa takvim muškarcima, izašle žene u bundama i sa šubarama, sa lisicama oko vrata, sa teškim minđušama, i vikale su na muškarce iz drugog naroda. Bar da se neka setila da izade i više gologlava i nenatapirana. U nekom kaputu ili mantilu.

A pre imena i prezimena tih žena na televiziji su išle najave "Mađarica ta i ta", "Makedonka", itd.

Krzna i bunde

Ovde neće biti reči o "ženama u bundama", ali može da pomogne boljem razumevanju i te neobične pojave.

Improvizacija Zorana Radmilovića u *Radovanu Trećem* Dušana Kovačevića: "Kad Đordž iz Amerike parkira auto, zalipi vrata nogom i nonšalantno krene u život, a naš čova brižljivo zatvori vrata, prekontroliše da li su zaključana i osmotri da li je ko video šta on to čini, pomazi auto, a zatim proguta ključ, do koga ponovo dolazi pomoću rycinusa." Tako je nenadmašni dadaista Radmilović, kome su uporno prebacivali da je iz Zaječara, što je tačno, ali i nevažno za njegov scenski stil, slikeo odnos našeg čoveka srednjeg sloja prema stvarima, imanju i posedovanju.

Krzno je posed. Ko ga ima, nosi ga smelo, uzgred, kao citat, kao nešto samo po sebi jasno i oformljeno, čvrsto definisano. Između nosioca i krzna uvek postoji distanca. Krzno se pokazuje u svojoj plemenitoj lepoti. Lepoti materijala, oblika, kroja. Iako bi ga voleli nazvati zamenom za našu, žensku, ljudsku kožu, ono je ipak nešto drugo, već je pripadalo nekom drugom. Zbog toga su ga sa toliko umešnosti preradili, da bi se osamostalilo, opredmetilo, da bi se moglo poneti kao svoja koža.

Sedamdesetih su u modi bile mini suknje i cipele sa visokim, debelim đonom. U SSSR, u Moskvu, ta moda je stigla sa zakašnjenjem. Sećam se jednog decembarskog ju-

tra. Sitan sneg nošen vetrom zabadao se u lice. A onda, kao u nekom nadrealističkom snu, na moskovskom Crvenom trgu, ispod crvene zastave koja se stvarno vijorila nad Kremljom, ugledala sam devojke i žene u najkraćim mogućim suknjama i tankim čarapama. Prolazile su klizajući se preko tog trga (crvenog) u cipelama visokih, debelih đonova.

Pojavio se nedavno jedan ekonomsko-modni izveštaj: najveći potrošači Diorovog krzna su žene iz Emirata. Budući da je, kao što znamo, tamo veoma toplo, na raznim zabavama, na javnim skupovima elite, uključuju se rashladni uređaji da bi žene mogle da se pojave u krznima.

Gledala sam u pariskoj ulici Montenj, preko puta hotela "Plaza", gde se nalaze Dior, Gij Laroš i ostali magnati mode, žene u đimijama kako izlaze iz zlatno ili barem belo ofarbanih "mercedesa". Kad livrejisani šofer zatvori vrata za njima, one krenu da pustoše radnje kupujući krzna čija je cena često viša od troškova ozbiljnog i kompletnog školovanja desetak inženjera na Oksfordu, recimo.

Slika kič-situacije u oblasti mode krzna, bilo na Zapadu ili na Istoku, nije potpuna bez slike jedne specifično naše institucije: buvlje pijace, ili bilo koje pijace na kojoj se može, uz krompir i luk, kupiti bunda od pripadnika "usrećenih" i ponosnih naroda bivšeg socijalizma, naročito od Poljaka. Bele lisice, smeđe lisice, uopšte – pobijene lisice, prevrću se po tezgama sa mrtvim staklenim pogledom iz Katovičke šume. Te su bunde i lisice jeftine, dostupne prosečnom džepu, kao napojnica za duge godine bede.

Tako je bunda jedna od specifičnih privilegija naše geografske, političke i državne situacije. Ona je institucija sive ekonomije i šverca. Simbol mogućnosti da se nešto nabavi jeftinije. Uostalom, bunda je nešto što svaki muškarac, koji iole drži do sebe, jednom mora, najbolje nekim sentimentalnim povodom, priuštiti svojoj ženi. I izvesti je nekuda na "deset s lukom".

Tako, u ranim jutarnjim časovima možete videti gomile bundi kako se tiskaju na vratima autobusa. Neke kologinice u stanju su da znatan deo radnog vremena (sastanke) provedu sa šubarom na glavi, bez rashladnih uređaja. Naprotiv, birokratija uvek ima neke dodatne grejalice. Te se bunde ne bacaju naokolo kako bi to onaj ludi Džordž uradio; njih pažljivo stavlju na vešalice po uredima, a lisice se drže na stolovima, kancelarijskim ili kafanskim, kao i tašne. Što se šubare tiče, ona je nešto drugo: poštedeće vas frizera čitave zime. A u proleće krećemo ionako u šume, čini se. Valjaće nam šubara.

25. februar 1991.

Granica

U predstavi *Madač, komentari*, u režiji Ljubiše Ristića, kojom je inaugurisan subotički teatarski model rekonstrukcije "narodnih pozorišta", ima jedna scena železničke stanice izvedena u Gradskoj kući u Subotici, gde vojnici i žene, prodavci i kupci svega i svačega, života zapravo, za uvek nekuda odlaze. Stanica funkcioniše kao čistilište.

Nešto kasnije u toj predstavi, niz jedno veliko stepenište i kroz lift koji neprekidno radi, teče reka kofera, bošči, sanduka; ljudi se iseljavaju, beže, kao u paklu.

Pre neki dan na subotičkoj železničkoj stanici čeka se na voz. Šverceri iz Sovjetskog Saveza, naši šverceri, svekolika međunarodna trgovinska razmena, leže, sede. Umorni ljudi na koferima, paketima, zavežljajima. Konzerve, plastične kese, razni zamotuljci, satovi, "črvene". Sve ide "na crno". Voz stoji, a pristup k njemu još uvek je zatvoren. Železničari šetaju levo-desno, istok-zapad. Glas preko ozvučenja. Iznenada, a dugo pripreman, smešten negde duboko unutra – strah: šta će reći taj glas.

Otvara se kapija i narod – mađarski, srpski, ruski, ukrajinski, poljski, albanski, juri prema vozu, sudara se i gura. Žene srednjih godina guraju se tako da se može pretpostaviti koliko ih dece koju treba nahraniti čeka kod kuće.

Voz je još uvek civilan. Sledeći voz može biti sastavljen od furgona. Vrata klize, otvaraju se čitavom dužinom, a unutra nisu paketi, već ljudi.

Svi naši prevozi počinju da liče na deportacije. Do neke granice. A granice Evrope su sve čvršće, neprohodnije. Štampa (tisak) upravo objavljuje kako je među onima koji traže azil u Švajcarskoj najviše Jugoslovena. Beže verovatno i zbog sve glasnijih i sve teže sprovodljivijih zahteva za izmenom granica unutar Jugoslavije. Tako se patriotski bojni poklič i ogromna količina akumulirane energije u bici za vlastiti narod pretvaraju u zahteve za azilom, u odlazak iz domovine, u traženje drugog doma, druge zemlje. "Preko grane".

Svi govore o granicama i o razgraničavanju. Crtaju se mape, upisuju grbovi, povlače linije.

Voz sa severne granice, iz Subotice, stiže na beogradsku železničku stanicu. Noć. Đubretar, kao hipnotisan, juri metlom jedno parče hartije sred nasлага utabane prljavštine. Ljudi tumaraju i sudaraju se i uvek iznova pitaju kada se polazi i sa kog perona. Narod je naučio da nikada ne veruje pisanim informacijama, uvek pita, traži da mu se kaže.

Neopisivi miris pljeskavica i alkohola. Nekad nas je u Orvelovoj 1984 impresionirao tehnološki nivo čitave stvari: ekrani, prisluskivanja, ozvučenja, sve je to delovalo monstruozno u doba naše mladosti, no, kako je vreme prolazilo, iz te "negativne utopije" sve je više izbjijala beda, loša hrana od koje se bljuje i alkoholna pića koja vonjaju.

Na beogradskoj železničkoj stanci oni koji prelaze stare ili nove republičke granice, ili pak idu "preko grane", isto, kao u Subotici, sede na zemlji, otvaraju konzerve, vade hranu iz zavežljaja, dremaju obamrli i čekaju na glas sa razglosa, koji se jedva razume, da naredi ko će kuda i na koju stranu poći.

Vuku se i padaju koferi, bošće i sanduci, neko nosi sve što ima, neko ide bez ičega, guranje i trčanje, zagrljaji

i pozdravi, vozovi odlaze sve definitivnije preko nekih granica, samo Cigani koji reč "granica" nemaju u svom jeziku jer im ne treba i ništa im ne znači – pevaju i prose. Prose i drugi, samo ne pevaju.

11. mart 1991.

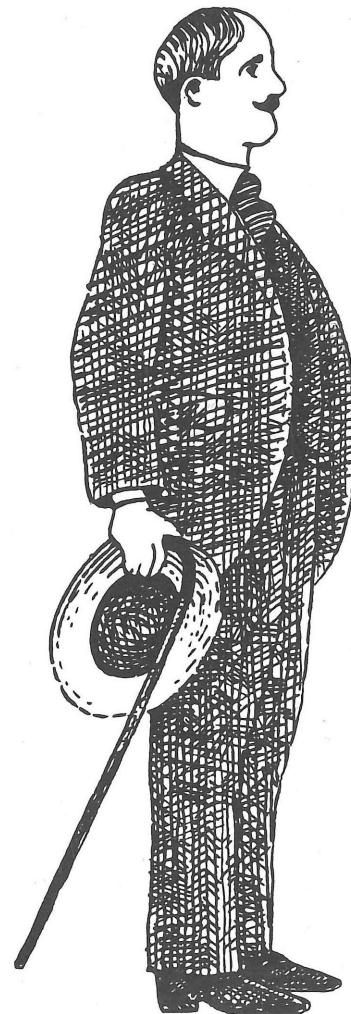
Plitvice

Svojevremeno se u Beogradu vodila potmula ali intenzivna rasprava oko podizanja spomenika žrtvama fašizma u Jajincima. Različiti koncepti budućeg spomenika bili su preispitivani sa stanovišta broja stradalih, te njihove nacionalne, verske i političke pripadnosti.

Ko je, naiime, više stradao, Srbi ili Jevreji, komunisti ili antifašisti? No, prevladao je razum na koji se ovih dana poziva i ministar MUP-a Srbije Radmilo Bogdanović kada u svom "razumlju" izgovara kako je 9. marta doveo sasvim dovoljno milicionera da suzbije demonstrante, ali se pokazalo da Srbin neće na Srbina. Da je taj broj milicionera bio prisutan na Kosovu i dvostruki broj demonstranata bio bi rasturen za tili čas – u ime razuma.

Konkurs za Jajince ipak je dobio arhitekta Mušić, stariji. Projekat se sastojao od sistema tekućih voda, potoka, što večno teku kroz kapije zločina, koji se pozivaju na razum. Teku vode, teku emocije, teku životi, duše, muževi, žene i deca. Teku bistre, nekad krvave vode. Bravo Mušiću, bravo žiri! Taj spomenik verovatno nikada nije pronašao investitora.

No, sve to već postoji, nalazi se na Plitvicama. Teku vode, padaju iz jezera u jezero, sred neverovatnih šuma koje je sazdao svevišnji, a i čovek počeo da čini nešto, da gaji, sadi, neguje.

Koliko ljudskih života treba da košta osamostaljivanje jednoga hotela?!

Po Plitvicama se svuda nalaze mape, uputstva za razgledanje nacionalnog parka, predela. Jesu li to vojne karte parka, za koji, izgleda, treba prvo da utvrđimo kojoj nacionalnosti pripada kako bi opstao, postojao? Koliko života košta osamostaljivanje, stvaranje SPS ili HDZ države?! Ko se to dosetio kako se granice mogu menjati bez rata, "razdruživati" bez posledica?

Da li iko živ misli i veruje kako su Srbi i Hrvati tu, na terenu, živeli u takvim suprotstavljenostima i sa toliko različitih interesa da je rat nužan? Je li stvarno sused toliko mrzeo suseda, da li su uzajamno jedni drugima nansili tolika zla da se nikako drugačije nije moglo postupiti do pucati.

Jeste li ikada videli taj kraj? Hoćemo li reći kako ljudi koji u tom predelu žive imaju u sebi veći naboј za uzajamno uništavanje, nego za jedenje pastrmki?

Plitvice. Na svakom televizijskom snimku čudesna pitomina vijugavih puteva kojima idu tenkovi. Na svakom snimku različite crkvice, u koje se može neko zatvoriti. Šume u kojima se može loviti zec, fazan, ili čovek, recimo.

Hoće li hoteli postati štabovi, hoće li šumama krenuti gerila, kakve će vode teći, bistre ili krvave? Kada smo vodili ljubav, išli smo na Plitvice. Kada smo poštovanom gostu pokazivali lepotu svoje zemlje – vodili smo ga na Plitvice. Večeri tihe, i čovek počne da šapuće iz poštovanja prema skladu i lepoti.

Kako je prekrasan svaki kadar, kako prirodno zavija cesta čuvajući teren, kakve su krasotice sve te kućice u kojima žive porodice, ljudi zaposleni oko zemlje ili turistički radnici, domaćini.

Savezna vlada uložila je toliko i toliko novaca u razvoj turizma, u poboljšanje ponude za nastupajuću turističku sezonu. No, drugi misle da prvo treba formirati državu. A to će koštati toliko i toliko.

Postavite dinamit pod jezera. Naoružajte narod na "minimalcu" – tako ćete mu dati njegovu zemlju i tako ga napojiti i nahraniti. Neka počnu da se kriju po šumama, tako će postati njihove.

A onda ćemo jednog dana raspisati konkurs za spomenik žrtvama na Plitvicama. I opet će teći rasprave oko prirode i vrste stradalnika. Plitvice, beskrajno lepa zemlja naša, divni kraju...

8. april 1991.

Stvarno tako više ne može

Moram priznati da su me baš spopale stanovite muke u pogledu izbora modne teme za ovaj broj. Tema je, naime, mnogo; činilo mi se da treba napisati nešto o proleću koje obiluje tolikim brojem strašnih tema da ga čovek i ne vidi. I tema je upravo to što нико ne primećuje proleće.

Međutim, ne lezi vraže, uvek ima gore od gorega ili modernije od modernijega na našem nacionalnom terenu. Pojavio se u *Politici* intervju naslovljen "Tako više ne može", sa narodnim umetnikom Aleksandrom Berčekom, poznatim glumcem, sada i rediteljem, koji je učinio baš sve da destruira teatar iznutra i izvana, a sada, eto, želi da ga preporodi na bazi nacionalnih interesa (koji ne ostavljaju mesta za Korneja), na bazi jedinstvene kulturne (pa i pozorišne) politike u Srbiji. Zna Berček koliko je to moderno, zna Berček gde su lova i slava, jer su svi izgubili svoja dostojanstva, koja će im on, Berček, povratiti kao ministar za pozorište, ili komesar za kulturu, pomoći jedinstvene repertoarske politike zasnovane na korisnosti za narod koji u pozorište ne ide zato što on, Berček, u njemu ne glumi, odavno.

Takvo projiciranje vlastitih predrasuda u kulturnu politiku, takva institucionalizacija jednog privatnog stava mogu se, naravno, dogoditi samo kada neko politički procenjuje da je tako šta potrebno za neke svrhe. Pozorište

ima da predstavlja – kratko, jasno i jeftino – pisce koji su potrebni ili podobni "jedinstvenoj" pozorišnoj i kulturnoj politici Srbije. Kako se neko usuđuje da u ovom trenutku arči pare da bi pravio nešto što Berčeku i Srbiji ne odgovara!? A ne odgovara samo zato što Berček u svemu tome nije učestvovao i ne učestvuje. Zato će mu *Politika* dati pola strane da dune u trubu i objavi poklič protiv postojaњa različitih repertoarskih politika i različitih pogleda na pozorište i svet i, uopšte, protiv umetničkog integriteta bilo koje vrste osim one koja "služi narodu".

Berčeče, tako više ne može, tako uopšte više ne može! Ne može se spaliti sve zato što to tebi ne odgovara, zato što ti i drugi u ovoj zemlji nastojite da, artikulišući sebe i sopstvenu volju za moć, podavite sve sem sebe i svoga naroda. Zar ne vidite koliko je to skupo, glupo i opasno?

15. april 1991.

1. maj

Gotovo da nema pažljivijeg slušaoca ili čitaoca srednje i starije generacije koji ne zna famoznu poslovicu Matije Bećkovića: "Prvi maj je prvi april radničke klase." Ta izreka bila je uvek tačna, a nikad tačnija nego ovoga aprila-maja 1991.

Između zagarantovanih i obećanih ličnih dohodaka, između stvarnih i fiktivnih zaposlenja, između realnog i Ustavom zagarantovanog prava na rad, društvene, državne i privatne svojine, različitih neidentifikovanih vlasnika i poslodavaca, ovoga aprila, pred prvomajske praznike, unižavana i fetišizirana radnička "klasa" vojevala je i izvojevala minimalne lične dohotke; došla je do njih u svoju dvoranu Doma sindikata i odatle izašla sa ostvarenim pravom na jedan jogurt i jedno parče hleba, a ništa nije imala da izgubi, "sem svojih okova". No, klasno je klasno, a rasno je rasno. Jedno je radništvo uopšte, internacionalno, a sasvim nešto drugo je radnička klasa Srbije ili Hrvatske, nacionalna radnička klasa.

Međutim, između usvojenih procedura i tekstova koji su se dali čuti u dvorani Doma sindikata, a koji svoj uzor imaju u Skupštini Srbije ("da li neko ima repliku", "neka se pripremi taj i taj"), dakle, između takvih verbalnih konvencionalnosti, sada sasvim prepoznatljivih u govorima koje prenosi televizija, čuli su se iskazi i ispovesti, žena

pogotovo, koji vraćaju stvari na njihovo mesto, otkrivaju dno, kraj i početak, trenutak u kome čovek mora početi sve iznova – imenovati vlastiti položaj i nužnost promene.

Takvi govorci, iskazi puni opisa stvarne situacije – u kojoj nema ničega do trpljenja ("a ko to trpi zaslужuje sve što ga snađe"), često prekidani kao "nepotrebni", omeđuju prostor u kome mora doći do razjašnjenja između starog i novog sindikata, do otvaranja i pucanja najveće hipokrizie i blasfemije našeg svekolikog posleratnog života – radničke klase koja je "na vlasti" ili naroda koji se "dogodio".

Dakle, pre nego što postanemo Etiopija, pre nego što uzmu ili odnesu baš sve, jer je sasvim jasno da je lova ono što savršeno supstituiše političku moć, pre nego što avioni JAT-a definitivno polete sa gorivom "Jugopetrola", a sve u ime zagarantovanih ličnih dohodaka i sprečavanja privatizacije kako se ne bi rizikovao tektonski socijalni poremećaj u vidu gubljenja kontrole partije nad privredom, nužno je identifikovati vlasnika, onoga ko je nadležan i odgovoran, onoga koga je moguće kontrolisati, dakle, onoga protiv koga je pobuna moguća.

A onda – formirati sindikate, one prave, istinske sindikate. Dakle, prvo ustanoviti to da radnička klasa nije na vlasti, te da (radeći ili štrajkujući) nije odgovorna za sudbinu nacije, kao i da postojeći sindikat nije radnički sindikat, već politička organizacija ustanovljena zato da "nesvesne narodne mase privodi svesnom cilju".

Jer, sve dok je radnik ovca za šišanje, sve dok je "na vlasti" tako što ga partija šiša, što je sasvim jasno iz događaja u dvorani Doma sindikata (uporedi govore "radnika sa terena" i "zvaničnih predstavnika" radnika), sve dok nije jasan vlasnik, a time i radnik, dok nije jasan odnos između države, privatnika i radnika, te sindikata i pobune, Prvi maj će biti i ostati "prvi april radničke klase".

6. maj 1991.

U boj, u boj, za narod svoj

Govoreći o sopstvenom filmu *Oklopniča Potemkin*, Sergej Ejzenštajn na jednom mestu veli (1924) kako Ščelkunčikove naočari što se ljujaju na katarci broda govore *pars pro toto* (detalj za celinu) o stradanju ovog čoveka. Isti će Ejzenštajn, pritisnut staljinističkom mašinerijom, nekoliko godina potom ustvrditi kako je taj *pars pro toto* "svesni rukovodilac koji nesvesne narodne mase privodi svesnom cilju".

Od Plitvice do Splita, preko Krajine i Slavonije, taj *pars pro toto*, bez sumnje, jeste glava vojnika na oklopnom vozilu, glava koju nemilosrdno zavrću. Taj strašni prizor (jednom će postati metaforom), povrđa je toga da su svesni rukovodioci, vođe, priveli nesvesne narodne mase "svesnom cilju". Rukovodioci narodni, čelnici i narodni pisci.

"Podstrekavanje na nasilje", svakako. Tuđman je odgovoran za podstrekavanje na nasilje, konstatovaće televizijska rasprava pod vođstvom Krste Bijelića. Ali će se zatim ta rasprava dva sata baviti istim takvim podstrekavanjem naroda (to traje već godinama), te maltretiranjem predstavnice Terazijskog foruma ukazivanjem na njenu navodnu neobaveštenost i političku nestručnost. Stiče se utisak da su samo predstavnici SPS-a i "narodni" pisci, naročito ustavopisci, politički stručni.

Najstrašnija optužba za izdaju svog naroda sledi ukoliko promrmljate bilo šta o obostranoj odgovornosti za srpsko-hrvatski sukob. Ko će odoleti tom strašnom istorijskom imperativu "jedinstvene volje naroda", ko da se usudi da unese zrnce kritičnosti prema postupcima "vođa naroda"?

Krajnji učinak dugogodišnje operacije "pranja mozga" vidi se u pitanju upućenom učesnicima televizijske debate o Srbima u Hrvatskoj 1991. Ukoliko odmah ne izjavite da vojska treba da zaštitи Srbe, a ako ona neće, onda ćete vi to učiniti, slede pitanja da li ste vi Srbin i, ne daj bože, imate li u familiji nekoga ko je drugog porekla. Zatim odmah treba opaliti Makedonce (koji sada na Srbe kreću sa juga) ukoliko plaču za poginulim vojnikom iz Makedonije Gešovskim (interesantno je kako je rečeni televizijski "šou" prešao preko te informacije). Dajte da poradimo na tome i da i oni što pre odu iz Jugoslavije, kao i oni sa severa, Slovenci, valjda. Dajte odmah da prebrojimo sve nesrbe u našim familijama jer u tome leži zec legitimnosti našeg ljudskog govora. U Splitu su prosvjedovali zvanični sindikati protiv novih, stvarnih sindikata, prosvjedovao je sindikat HDZ-a, partijski sindikat; rezultat je stravičan – Gešovski. Nacionalne partije i nacionalne vođe su odgovorne. Svi oni.

U ime konstatacije da nemamo pravnu državu koju su razvalili, udarite po SIV-u, koji je jedini razvaljivao. "Dajte da pritisnemo Predsedništvo", kažete. Pa, pritisnuli ste ga! Zato se i tučemo oko doturanja hrane u pojedine republike, u pojedine oblasti, sela i kuće. Zato što ste razvalili Jugoslaviju. Zato su simboli vaše vladavine poginuli dečak na Terazijama i Saša Gešovski. To su konsekvene nacionalnih emancipacija i konsolidacije, politike HDZ-a i SPS-a. Tamo daleko bio jednom jedan Martinović. Na početku, sada smo na kraju. Možda je Gešovski bio Jugosloven. Šta mislite?!

"Kakva je to armija koja se ne brani?" pitao je jedan gledalac. Šta biste pitali da se branila?!

HDZ u Splitu (čelnik): "Mi ćemo imati svoju vojsku." SPS u Beogradu (ustavopisac): "Mi ćemo imati svoju vojsku." Bravo! A mi ćemo ginuti, daćemo se daviti.

13. maj 1991.

Predsedništva i listići

Događanja u predsedništvu Jugoslavije i neizbor Mesića – sigurno su modna tema nedelje. No, naše oči i uši bile su otvorene čitave nedelje, gledali smo šta rade ovi ljudi, verovatno uvereni da su državnici. Mesić ima šanse za "tragičnu ironiju", za junaka kao nosioca pravde u jednom komadu, ali, što se kraja predstave tiče – istorija zaista nikoga ničemu ne uči, što mogu zaključiti diplomci ove discipline dok čekaju na kiši, kao regruti u Bubanj-potoku.

Dok Savezna vlada svim silama pokušava da održi Jugoslaviju na okupu, Predsedništvo – kao krajnja instanca sukoba HDZ-a i SPS-a – upinje se da je rasturi.

Naj...naj...najnovije vesti svedoče o tome da je u Ameriku prenesen virus jugoslovenizacije.

Američka vlada – Stejt department – juče je "zvanično potvrdila da je takozvani Niklsov amandman stupio na snagu, što znači da je Jugoslaviji obustavljena ekonomска pomoć od pet miliona dolara i da će američki predstavnici u međunarodnim finansijskim institucijama, ako do toga dođe, glasati protiv podrške Jugoslaviji" (*Borba*, 21. maj). Međutim, "predsednik Buš je izrazio spremnost da vlada SAD i on lično pruže punu podršku Jugoslaviji u ovim teškim časovima iskušenja". Potom je predsednik Buš "snažno podvukao podršku cjelovitosti i teritorijal-

nom integritetu Jugoslavije i reformskim naporima predsednika Markovića i vlade“.

Da su se kojim slučajem prošlog vikenda zatekla u Hrvatskoj sva lica pomenuta u ovoj drami, očigledno bi glasala na sledeći način: Predsedništvo Jugoslavije (ring za meč HDZ – SPS) i američka vlada (Stejt department) glasali bi na plavom listiću – protiv Jugoslavije, a američki predsednik Buš i jugoslovenski premijer Marković glasali bi na crvenim listićima "za".

Dakle, u modi su Predsedništvo i plavi listić – "protiv". No, ako u domen modnog stručnjaka spada i anticipacija budućeg trenda, onda smatramo da će u modi biti Savezna vlada, naročito premijer Marković.

Znači, trend će postati crveni listići – "za". Uostalom, i kiša je prestala da pada. Lila je čitave protekle nedelje, kao zaštitni znak nesrećnog proleća i leta. Granulo je sunce i nadajmo se da će sijati uprkos HDZ-u, SPS-u i SDA.

27. maj 1991.

Groblje

Jednom, davno, bilo je u modi da se nikako ne pominje bilo šta u vezi sa nogom (operacijom, amputacijom), nogom uopšte. Moratorijum je imao, naravno, i razne farsične i komične varijacije. Bio je to jedan od onih užasnih spojeva tragičnosti i kiča. Onda je Brozova smrt postajala sve izvesnijom (ili neizvesnijom), pa je mogućnost takvog nečeg – smrti – bila prohibirana uopšte.

Veoma dobro se sećam kada je u emisiji Dragana Babića "To sam ja", Vesna Krmpotić govorila o preostalom tabuu oksidentalne misli; eros kao tabu (radilo se o njenom prevodu *Kama sutre*) bio je prevaziđen, no smrt je i dalje tabu za Evropu, govorila je Vesna, za razliku od Indije u kojoj se ona doživljava prosto kao prelaz u neki drugi prostor. Ali, tada taj dijalog o smrti (Krmpotić–Babić) uopšte nije mogao "proći". Bilo je to jedno od poslednjih zalaganja za slobodu (ili smrt) televizijskog novinara i urednika Bore Mirkovića, koji je bio za prikazivanje takvih lekovitih ideja u trenutku tadašnjeg moralnog i mentalnog stanja zemlje; Bora je umro ubrzo posle tog događaja.

Danas smo, kako kažu, liberalizovali i demokratizovali sve teme. Broza jesmo; a i smrt. Smrt kao poslednji tabu, kao poslednji znak rastanka sa Evropom, jer – eto kod nas ponovo smrti kao kolektivnog čina, kao društvenog i nacionalnog događaja, kao balkanskog odgovora Evropi

u kojoj je pojedinac, njegov život i njegova smrt, ono prvo, a onda dolazi sve drugo!

Ljudi, pojedinci, čovek, individua – oduvek su kod nas bili delovi nekog spiska. Količina mrtvih, bilans "cars-tva nebeskog"; masovna smrt, množina – kao dokaz patri-otizma i istorijske pravde. I danas, na groblju, uprava će vam reći – imamo toliko i toliko mrtvih, toliko grobova odraslih i toliko dečjih; toliku i toliku količinu smrti. Tu, pre neki dan, kao i svakog dana, na groblju su se obavljale sahrane. Dok je zemlja udarala o kovčeg, proizvodeći najstrašniji zvuk našeg života, čuo se rad velike drobilice smeća, preko razdrte ivice grobljanske ograde od žice; samo je Istok u stanju da na taj način povezuje svetovno i profano. Samo je u socijalizmu moguće preko puta mauzoleja (Crveni trg u Moskvi) smestiti robnu kuću ("Gum"), baš kao što je i u velikoj pravoslavnoj Rusiji preko puta carskog dvorca ("Petrograd") moguće imati zatvor (Petropavlovsk tvrđava), ne bi li vladar bolje čuo urlanje sužanja.

Tu, na groblju (Centralnom), dâ se lako shvatiti šta smo svi mi za njih, šta je čovek u okviru toga sistema koji se toliko kune u njega. Ništa!

Samo vođe imaju velike sahrane; oni se sahranjuju kao bogovi, dok se ljudi pokapaju. Veliki ateistički Istok sahranjuje svoga Brežnjeva sa pompom i ripidama božjim (kako bi to rekao Bora Čosić, "Poslovi, sumnje, snovi Miroslava Krleže"), dok religiozni Zapad sahranjuje De Gola na lafetu, jednostavno, vojnički. Valjda zato u tom bogobojažljivom svetu našem, u istočnom i balkanskom svetu, teološkom svetu socijalizma, svetu velikih i posebnih smrti, pojedinac, građanin – gine tako lako. Gešovski ili Šinšik, za početak.

Naša groblja izgledaju kao naši životi. Na njima nema ničeg svečanog, metafizičkog, dostojanstvenog, pa nema ni lepote, originalnosti, pojedinačnosti, unikatnosti ljudskog života, života pojedinca, građanina.

A groblja su u modi!

Zato je modni savet za ovu nedelju – za sve one koji hoće da iskopavaju Broza, da reše smrt vođe, da odu u Užice gde vas, ako ne platite svake godine, mogu iskopati, baciti i drugog sahraniti u vaš grob (privremeni grob, za razliku od večnog groba vođe): podite do komunalnih vlasti i sredite to civilno pitanje, pitanje života i smrti kod nas!

3. jun 1991.

Dvostruki apartheid

Protekla nedelja bila je, svakako, u znaku vojski i uniformi, marša, rata, ratnih kostima (tradicionalnih ili novokomponovanih). Neki su ovih dana otkrili da je, eto, fašizam među nama. Drugi čupaju poslednje tračke humora iz sebe i drugih kada ove vojne smotre porede sa izvedbama hora i orkestra Pozorišta na Terazijama, ili sa predstavama poput *Grofice Marice*. Dramska radnja odvija se u Krajini, ili u Sloveniji, sa povratnom spregom sa Beogradom.

U dramaturgiji ima mnogo pravila, ali neka su bitna – kao ono Frajtagovo o tragičnoj ironiji. Svi na sceni znaju o čemu je reč, samo glavni junak ne zna. Drugo pravilo uspostavili su Amerikanci, u kaubojskom filmu. Zove se *last minute rescue*, a izvodi se tako što se, u trenutku kada kauboji, ograđeni kolima, poslednjim snagama odgovaraju na napade Indijanaca, pojavljuje konjica – spas u poslednjem trenutku.

Poučeni ovim primerima, da se vratimo prapočetku i epicentru zbivanja – Kosovu.

Pristup gradu podseća na pristup Istambulu. Male radnje, trgovine, i beda – ali zorna; sve je neopisivo živo – kao na produktivnom jugu. Sve vri u borbi za život. U "Grand hotel", u Prištini, specijalci i njihovi naredbodavci i ulaze i iz njega izlaze kao u italijanskim neorealističkim filmovima. Poigravaju se svim skalamerijama koje imaju u

rukama, na uniformama: voki-tokiji, lisice, oružje, bluzoni, gas-maske, prsluci od kevlara, cokule, čizme. Na korzou – potkresano drveće, i po njemu osmrtnice: crne, zelenе, plave. Naši domaćini "ujdijevci" – beskrajno strpljivi, pažljivi i dostojanstveni. Atmosfera odsudnosti. Taj tako živ grad i ta gotovo svečana ritualnost u ponašanju ljudi – opisuju polje smisla u kome postoji i definitivno pitanje: kako bi to sve moglo biti da je drugačije?

Ali, dečak je ubijen juče, i danas ga sahranjuju, a pre nedelju dana ubijen je drugi, sa druge strane, a onda su oni uzeli njihovo, pa su ovi došli po svoje – i mi smo das-nas tu.

Otišli smo u jednu kuću. Vlasnik ju je sam napravio od tesanog kamena i cigle, sa drvenim podom. Ona je prekrasna, svetska. Poslužili su nas odabranim jelom i dobrom pićem. Deca su igrala ping-pong. U sali u kojoj smo govorili, na Filološkom fakultetu, bilo je mnogo mlađih ljudi, lepih. I Adem Demaći.

Veton Suroi je na početku govorio o mrtvom dečaku i najavio, tačno za nedelju dana, sprovod kovčega u svim gradovima i naseljima Kosova: u kovčegu će biti nasilje i "rđava beskonačnost". Mi smo bili njihovi gosti i sva pravila koja je ispisao Marko Mihajlov bila su zadovoljena.

Na ulicama Prištine ima mnogo dece, međutim, ona paze da ne izleću na trotoar. Na korzou ne idu preko žive. Često i prečesto čuje se glas majke, sestre, babe – koje ih pozivaju da se vrati. Čak je i naša definitivno emancipovana domaćica Alisa Malići potrčala iz bašte za detetom koje je preko kapije htelo u drugo dvorište, gde su ostala deca.

U školi ta deca idu na jedan sprat i prolaze kroz jedna vrata. Oni se ne mogu sresti s onom drugom decom jer to ne bi bilo u njihovu korist. Sva školska i predškolska deca znaju šta se tu događa. Oni znaju da je to dvostruki apartheid. A sva deca nose najčešće teksas-odela, plave su

ili smeđe kose, izgledaju isto. Međutim, kažu da jasno razlikuju ko je ko među njima.

Ta izloženost dece, njihova telesnost, grčevito držanje dece za ruke, kao da će, ako ih ispuste, nekuda otići, nestati, to je prva i najsnažnija slika Kosova. Odnos tih telašaca, kosica – prema oružju, uniformama; glasovi žena koje ih dozivaju prekrasnim autentičnim imenima (i srpskim i albanskim). Jer, sva su ta imena tu – prava. Ona su morala biti tako tačna, i tako svoja. Ako se još može, treba uraditi sve što se može, jer su ozbiljnost i rešenost strašne i tu nema retoričkih pitanja (ili su sva pitanja samo retorička).

Treba hteti pohraniti u praznom kovčegu nasilje i "rđavu beskonačnost". Jer sve drugo je tragična ironija i "spas u poslednjem trenutku".

10. jun 1991.

More

Svi se sećamo dečje priče "Pale sam na svetu", o malom dečaku koji je sanjao da je ostao sam samcit na čitavoj kugli zemaljskoj.

"Idem u vodu" – govorili su Beograđani po jadranskim plažama od Pirana do Sutomora. I išli su u vodu, to jest u more.

Budući da je povratak u prošlost (u carstvo nebesko) modna tema *par excellence*, iliti – već duže vremena je moderno prizivati prošlost, setimo se godina posle rata (Drugog svetskog), pedesetih, kada je turizam tek puštao korenje (još jedna reč u modi), kada su turisti bili retki ili kada su neki među kontinentalcima prvi put videli more, jeli ribu i zaplivali. Jun je, a нико не говори о мору. Овога лета биће као педесетих; чак ће и капацитети "наше" Будве бити попunjени, како се предвиђа, само до двесдесет пет одсто. О средњем и severном Jadranu да и не говоримо. Само ће ретки видети како се небо, carstvo nebesko, ogleda u moru.

Dakle, ко ће се возити до мора, ко ће тамо jesti i pitи, kome ће се iznajmljivati hotelske i druge sobe, ко ће куповати, трошити, kome ће се sve лепоте Jadrana prodati? Ko ће зарадити, па онда нешто некоме i платити? Ko ће платити то што ће more biti slobodnije nego ikad u čitavoj našoj novoj istoriji? Samo ће ono imati koristi od svega тога: biće manje trovano, rabljeno, biće mirnije i čistije. Možda ће се

u Bokokotorskom zalivu javiti ponovo neka od izumrlih morskih vrsta; možda će uz pontu niknuti neka mušula. Hoće li se iko setiti da ponovo vrati najstariju apoteku na Jadranu na glavni kotorski trg, tako da se sa vrata grada vidi ona, a ne *duty-free shop*. I njemu je kraj. Kraj je velike rasprodaje ideja o tome kako da živimo samo kao Crnogorci, ili Srbi, ili Kotorani, ili Hrvati. Kraj je. Ostvarila se priča malog dečaka: sam je na svetu, a svi tramvaji stoje, ništa ne radi, sve je pusto, nigde nikog nema. Kao u *Solarisu* Stanislava Lema – gleda nas veliko more, velika planeta, ona nas je posmatrala sve vreme, motrila i slala nam slike, a mi ih nismo videli.

"Ej pusto more, ej pusti vali" (Laza Kostić) i "Santa Maria della salute" (istog autora).

Odmah posle rata (Drugog svetskog) otpočela je takozvana kontinentalizacija mora. Nestajali su limunovi i pomorandže, nestajale su masline i smokve, koze, ribe; nestajala je flota, bela. Sve to danas raste u Španiji i Grčkoj. Kontinent je izgradio kuće sa terasama i kapijama od ferforžea, beton je zamenio kamen. A umesto infrastrukture, urbanističkih planova, umesto bilo kakvih misli i postupaka toliko karakterističnih za Mediteran (koji je, kako znamo, iznedrio renesansu), čitav problem se rešava požarima i bombama, dinamitom. More to neće: Mediteran je nešto sasvim drugo, on je pitomost i sklad, obrada svakog parčeta zemlje, zidanje podzida, crkveno zvono, biblioteka i brod, apoteka, sat, pijaca puna plodova i cveća. Jedni nemaju, drugi neće, treći ne mogu. Prošao je zimski period, neuobičajeno histeričan, napet, noć puna mòre. Granulo je sunce, treba pred njega stati iznuren, rastrzan, nikakav, svakakav. Skupiti hrabrost i otići na more, sagledati horizont koji je isti za federaliste i konfederaliste, Srbinu i Hrvata, člana HDZ-a ili SPS-a, za sve građane, pojedince kojima je oduzeto sve, pa i more.

17. jun 1991.

Brada

Žene su oduvek imale mnoštvo načina da od sebe i za sebe načine ono što žele da predstavljaju, da budu. "Bog vam je dao jedno lice, a vi sebi pravite drugo", reći će Hamlet Ofeliji pre nego što joj preporuči manastir. A muškarcima je oduvek bila na raspolaganju – brada, inače veoma u modi ovih dana. Ne onakva kakvu bi poneo Hamlet (to je bilo u modi šezdesetih), već onakva kakvu bi poneo Kralj, kralj koji će ipak biti raskrinkan u sceni zvanoj "Mišolovka". A na kraju će doći Fortinbras, sa bradom ili bez nje, videćemo.

Marks je imao bradu, veliku, raskošnu. Engels je imao bradu tadašnjih biznismena. Lenjin – špicastu, oštru bradicu intelektualca. Kose duge i brade bujne nosili su hipici. Bio je to znak nekonvencionalnosti. Brada je bila i znak mukotrpног razmišljanja – nosili su je mislioci i pretendenti na to zvanje.

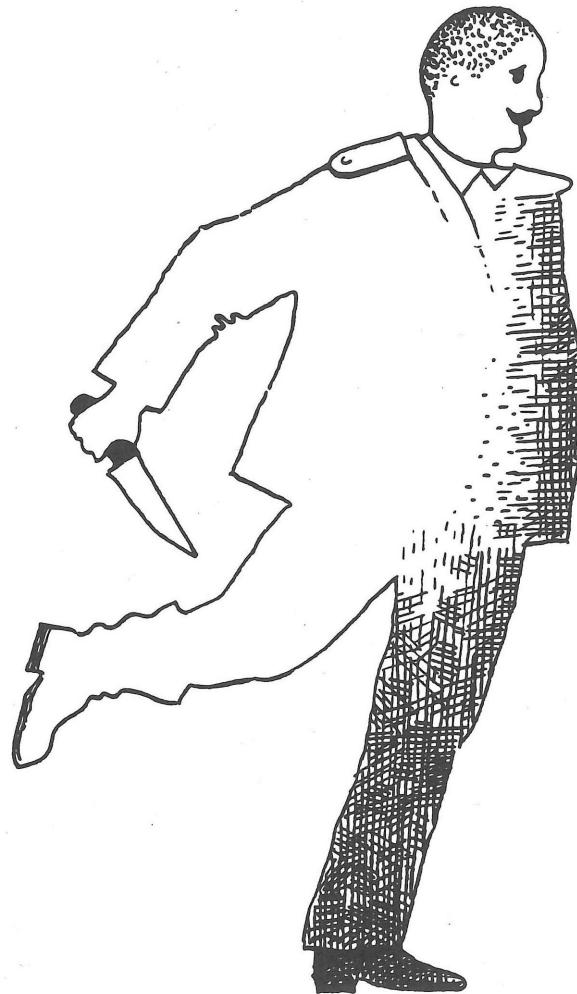
A onda je došao period u kome je na ceni bio japijevski izgled: zdравlje, snaga, momci čije telo oblikuje sport, golobradi i uspešni, kratko potšišani i lepo namirisani. Taj japijevski model – čovek zainteresovan isključivo za vlastiti uspeh i život, čovek kome odgovara žena sa posebnom jutarnjom, prepodnevnom, popodnevnom i večernjom garderobom, onom za kuću i onom za izlaske, žena u dobro skrojenom kostimu – najavljen je i kod nas. Ta-

man su uspešni momci počeli "pametno" da se žene i planiraju porodicu kad je lagani "kratki pregled raspadanja" počeo naglo da se ubrzava. Postmodernistička zainteresovanost za umetnost po sebi i život po sebi počela je brzo da gubi oslonac; zemlja je počela da se trese. Ali, još uvek je opstajala predstava da su studenti, te ostala mladež, za razliku od "šezdesetosmaša", zainteresovani "samo za svoja radna mesta". Onda je došao mart 1991.

Međutim, brade je već odavno počela da neguje druga strana. Neki momci su se okrenuli trendu nacionalne emancipacije. Uspeh je postajao sve izvesniji upravo na toj strani. I brade su počele da bujaju, ovoga puta ne kao znak međunarodne i kosmopolitske pripadnosti, već kao izraz sljubljenosti sa tradicijom vlastitog naroda. Rečju, brada više nije bila posledica noćnog čitanja Spinoze ili Bloha, ili slušanja džeza, već su je poneli autori i interpretatori narodnih pesama koje su vrlo brzo transcedirale u novokomponovani slogan "sve do Ravne gore".

Kako stvari stoje, sumnjam da će letošnja omorina nauditi bradama. Možda će ih septembarski događaji, bilo da se nužno razvijaju u pravcu inflacije, što će proizvesti glad, bilo u pravcu posla za jedne, a gubitka radnog mesta za druge, što će ishoditi nezaposlenošću, a time i glađu, oduvati kao modni krik i trik. Dotle će brade cvetati, iako su (veoma interesantno) njihove vođe i vojskovođe – uglavnom čosavi. Tek tada će, možda, naići neka druga moda i biće odbačen model opštепrihvaćenog poнаšanja po kome se pre podne nešto malo odradi i zdipi, a po podne se šeta brada po urbanoj okolini. Baš kao što se nekad pre podne sedelo u odelima na sastancima CK ili GK, a posle podne se u "teksasu" odlazilo u Grocku na ogovaranje one prepodnevne politike.

Prave brade, ukovrdžane, ovalne, duge, crne i proseđe, šetaju na jutarnjem letnjem suncu, po relativno čistoj Knez-Mihajlovoj ulici, dok peva ulični pevač koji je tako spretno preorientisao svoj repertoar sa roka i meksikan-

skih pesama na repertoar "Svi Srbi u jednoj državi", a retki šetači zagledaju izloge sa kolekcijom "My Way" ili "Your Way", dok telop kod bioskopa "Jadran" najavljuje film u kome ima dokaza da Zapad ipak još uvek postoji. Brade šetaju i posmatraju, klimaju glavom sa odobravanjem ili se kostreše. Sve se to prirodno sliva na Trg slobode, a "pred Konjem omladina fina sa sisama raznih veličina", kako bi to Ljubomir Simović rekao. Ko je protiv brade, taj je protiv...

24. jun 1991.

Premijer

Ako je išta ovih dana u modi, onda je to svakovrsno, intenzivno, na svaki način i iz svih uglova prisutno, dovođenje u pitanje "uglova" premijera Ante Markovića i njega lično. Ta bi se moda mogla prozvati evergrinom – ona se već, naime, dugo nosi, menjaju se detalji, ali je trend tradicionalan, folkloran, naš, pa dugo traje; samo ga povremeno malko osveže.

Budući da su mnogi člankopisci dali puni doprinos (a često i ode spevali) onima kojima se Ante ama baš ni-malo ne dopada, evo nekoliko redaka o njemu, tim pre što mi premijer ove zemlje ne može ni u čemu pomoći, ne može mi unaprediti "karijeru", niti me staviti na kakvu kadrovsku listu, niti "spasti" rešenosti drugih da ne promene svoj položaj, u svom i mom životu. Jer, on (premijer) čini ono što je najviša odlika viteštva: ume da dela "u korist svoje štete", ako smatra da nam je to potrebno.

Njegov je položaj ravan sudbini Jugoslavije u Jugoslaviji, i pokušaju da se ona mirnim putem i u istom sastavu prevede u novi sistem; zalaganje za očuvanje dobra i za reformu zla svojstveno je svakom "pozitivnom" dramskom junaku, svojstvo onih koji se, budući da menjaju svet, trenutno loše provode u njemu, da bi jednom, konačno, postali i ostali pobednici. Jednoga dana, kad sve ovo prođe, a mora proći, dok budemo čitali feljtone istih urednika

koji danas prave novine o strahotama koje su počinili sa-dašnji vladari, a za koje se ti urednici sada zalažu, znaće-mo gde je bio naš premijer, gospodin Ante Marković.

Zato što je od sve "gospode" gospodin jedino on, kao što je jedini ozbiljno građanski u nas njegov mudri, radni i čutljivi tim.

Prema njemu se ponašaju kao da je kućna pomoćni-ca koja bi trebalo da pospremi stvari i nabavi hranu za sve njih koji rasturaju, rgaju i sve đavolu predaju. Oni cepaju i drmaju, lome i uništavaju, a on bi trebalo da održava ter-en za njihove ratničke igre u slavu sna o moći.

Njihovo je carstvo nebesko, a vaše zemaljsko. Njihova su nebesa toliko visoko da sve što rade rade pod zemljom. Premijeru je ostalo da radi samo na zemlji i sa zemljom.

Jer, on je naš prvi pravi premijer. Kako bi bilo dobro i lepo da takav tip čoveka prevlada, da budemo ozbiljna zemlja, da imamo savezni parlament, da imamo ljude ko-ji znaju da rade svoj posao, ljude koji se ne boje promena jer su neuki i nesposobni, jer, u stvari, znaju da ne bi mogli opstatи tu gde su kada bi se situacija promenila, kada bi vlasništvo bilo privatno, kada bi se morao dizati telefon, kada bi se morali znati strani jezici, kad bi se moralno zna-ti prodati i kupiti, kada bi odlučivalo sve drugo, a ne poli-tička i nacionalna podobnost. Zamislite da sav taj svet nešto teše i delje, gaji i sadi, da se vrati na selo, da se ist-rezni, da ide pešice, da uđe u gradski saobraćaj, da kupuje u radnji, a ne da nabavlja, mulja i petlja, da ne laže i da ne krade. Zamislite da se sav taj svet suoči sa sobom i svo-jom stvarnom ljudskom situacijom.

Ovako, kuća je razvaljena, deca su na ulici i musava, a ujutro počinje nov dan i nova osuda premijera Markovića.

Trebalo mi je dugo da shvatim zašto neki ulažu toliki napor da prepisuju pismene zadatke, da bacaju cedulje kroz prozor, da idu da pišaju po sto puta, umesto da neš-to pročitaju i da se spreme za ispit. Sada shvatam da je to

bio princip. Životni. Tako se uspeva! Uspeva u razvaljiva-nju da bi se i za sebe nešto otelo. Razvaliti moraju, pošto stvoriti bilo šta – ovde i sada – ne umeju. Njihovi su pret-hodnici krojili nekakvog čoveka budućnosti, a ovi, pošto ni sami nemaju iluziju da sa njima budućnosti ima, pre-rajaju istoriju.

Njima toliko smeta Antin osmeh zato što sami ne iza-zivaju ničiju radost. Osmeh je znak da se premijer ne pla-ši ni sebe ni njih. To im smeta. Fašistima je smetao osmeh Ljuba Čupića pred streļjanje. Taj fotos je obišao svet. Nau-čili su nešto. Ako primećujete, u poslednje vreme počeli su da se osmehuju. To deluje kiselo i usiljeno. Sa osme-hom je gotovo, on je vaš, definitivno.

8. jul 1991.

Mir i ratni jadi

U modi je rat. Strašne činjenice, mrtvi, i patriotski kič. Unakažena lica i sjajne uniforme. Nesrećni dvadesetogodišnji momci koji jedva idu kroz blato, a u kosi – trake, kao na filmu. Beda i nevolja po hrvatsko-srpskim selima i moćno oružje na taj jad. Glad i zarazne bolesti među izbeglicama. Dolazi septembar sa bonovima i tačkicama.

Kako su Gandhi i Nehru govorili o miru! Koliko su ti politički govoriti poetski, ili koliko su poetski ti politički govoriti! I činovi. Naravno da ima ljudi u ovoj zemlji koji hoće mir. Naravno da i oni koji hoće pobedu neće smrt i rat. A niko neće pobediti, samo će se umirati. Zato su tako dragocene i tako važne akcije za mir, akcije protiv učinaka dugogodišnje propagande jednih protiv drugih. Sva teorijska i praktična saznanja o moći propagande, o učinku marketinga, prevaziđena su. Učinilo se i uspelo se više nego ikad da se na taj način ljudi zakrve. Kada bi se na taj način osvajalo tržište, prodavalо i reklamiralo, kada bi se tom energijom konstituisalo i gradilo... Kako su sada vidljivi svi modni trendovi, odnosno sva ciklična istorijska kretanja koja, u određenim fazama, izazivaju slične ljudske reakcije, potrebe i shvatanja. I kao što se javljaju sukobljenosti i groze iz 1918. ili iz 1941, tako se javlja i ono drugo – Terazijska česma iz marta 1991, i sada – pokret za mir. I evo rezultata iz šezdesetih, evo nas ponovo sa zah-

tevom za mir i svećem, i svećama. A posle toga ima samo jedna stvar – terorizam Bader-Majnhof, onome kome ne valja sveće, a hoće nešto drugo, preostaje samo da ide i da ih ubije – one koji, u ime države i nacije, čine ono što čine, ratuju.

Ono što se sada vidi jeste, u stvari, da su svi na svojim mestima, i glupaci i pametni ljudi, i loši i dobri pisci, i komunistički restlovi, osvetnici, i privrednici. Svako je, zapravo, zauzeo onu poziciju koja mu, po njegovoj prirodi, odgovara. Razarači i stvaraoci, kreativci i destruktivci. I нико se nikada iz onoga što je učinio do sada i što čini ovih dana izvući neće, to je njegovo i ničije drugo.

U Rovinju u kome ima malo kog, u Rovinju na čijem Crvenom otoku možemo biti gotovo sami ili sasvim sami po čitavo prepodne, u Rovinju u kome u deset sati uveče prođe tek poneko, žureći kući, dok je u "Centru Jadran" postavljen tek poneki sto na ulazu u kafanu gde ste nekoć morali čekati na red za piće (kelneri su u znoju lica svoga nosili prepune poslužavnike), u Rovinju gde je i muško i žensko, staro i mlado, učestvovalo u svetkovini leta, sunca i uzajamnosti, lepoti, po prekrasnim pustim gradskim ulicama trče deca vičući kako će u sklonište, sa igračkama, keksom i lekovima, kada zatrubi sirena. A nad celom Valdiborom (luka) posle kiše je duga, nebo ružičasto i more "veliko, plavo, duboko".

5. avgust 1991.

Istra, višenacionalna

Istra je poluotok na severozapadu Jugoslavije. More, čem-presi i pinije, zemlja je crvena (*terra rosa*). Istra je beskrajno bogata, raskošna; ona je jedinstvena u svojoj eklektici. Na jednom prostoru sakupljene su najrazličitije stvari: kamen i šuma, polja i gradovi, uzvišice, renesansna zdanja i solarno grejanje. Stare kuće doobile su moderne enterijere, a u modernim građevinama nađe se poneki stari zdenac. (I u Istri su, naravno, podignute one odvratne kućerine od betona, terase ulupane u uglove, onako kako to može smisliti i ostvariti samo onaj ko ne zna ni šta je kuća seoska, ni gradska – onaj ko ne vidi ništa drugo do sobe koje su obično prazne, i nešto nekakvih para.)

U istarskim gradovima teško ćete naići na pravu ulicu; ništa tu nije pravolinijsko ni jednodimenzionalno. Priroda i ljudi imali su smisla za pojedinačne i uzajamne zakonitosti. Istru su zidale generacije, prirodne potrebe ljudi, ono čime su se ti isti ljudi bavili (ribarili ili trgovaci, stanovali i putovali); zidali su je vetrovi i kiše, na moru i na kopnu. Istra je u stvarnost prevedeni Hajdegerov esej o stanovanju, pragu ili mostu, ili je Hajdeger mogao napisati taj esej gledajući Istru.

Istra je suma zemlje i čovekovog postojanja na njoj.

O Istri se može naći mnogo knjiga u svakoj tršćanskoj knjižari (sve do knjiga o rastinju u njoj).

Istra je, naravno, višenacionalna teritorija. Suseda, Italijanka, reče mi kako su upravo u Labinu danas sve sami Bosanci. Teško je zamisliti gradanski rat u Istri, ali, ako ipak pokušamo, to bi verovatno ličilo na rat u nekoj arapskoj kazbi naseljenoj mnogim nacionalnostima. Rat između Italijana, Hrvata, Srba, Albanaca, Bosanaca, Slovenaca verovatno bi se vodio do svake sobe, morali bi se klati po spratovima. Tu uopšte ne bi bilo prostora za pucanje. A onda bi morala doći JNA ili neka druga vojska i srušiti sve. I rovinjsku Svetu Fumu, i ulaz u Labin gde stoji do dana današnjeg zapis o labinskoj republici, stvorenoj, ravno pre sedamdeset godina.

Međutim, tu skoro, u Vrsaru je na crkvi podignut zvonik, tako i vrsarska crkva zvoni. Ljudi različitih nacionalnosti otvorili su marine, kafane, pekare, zlatare, kupili i ovo i ono da izdaju i ovome i onome, da zarade, da izdržavaju decu, da prave još dece.

Pre neki dan u Koversadi (ogroman naturistički kamp pored Vrsara) bilo je hiljade i hiljade ljudi na moru i suncu.

Zamislite hiljade ljubaznih golih Slovenaca, Hrvata, Italijana. Svi bez uniformi, svi bez oružja. Tražili smo prijatelje. Nije bilo nikoga ko nam nije htelo pomoći, uputiti nas, pokazati nam, objasniti. Pitali smo na srpskom, odgovarali su nam na srpskom (ko je znao, ko nije znao – pola na srpskom, pola na slovenačkom). Jeste, tražili smo slovenačku i jugoslovensku glumicu Milenu Zupančić, mora da je tu negde, sa mužem, piscem i rediteljem, slovenačkim i jugoslovenskim, Dušanom Jovanovićem, koji piše na srpskom i slovenačkom; tu su negde sa kćerkom Mašom. Našli smo ih – u Istri.

Čija je Grisia?

Grisia je jedna od najlepših i najvećih ulica u Rovinju. Od gradskih vrata, od zametka grada, ona se penje gore ka crkvi Svetе Eufemije, ide nagore, ka svetlosti i svetosti. Godinama već, pred kraj leta, ova ulica je sigurno jedna od najvećih galerija pod otvorenim nebom na Mediteranu. Tu izlazu svi koji su vezani za Rovinj i slikarstvo, za istarski kamen i keramiku. Čitav Rovinj tih dana živi u znaku Grisie. Od rana jutra, u najboljem i najlepšem što se ima, podje se Grisiom da se gleda u lepo. Možete poći i odozgo, od platoa Svetе Eufemije, nadole, ka nutrini Grisie i grada. Grisia je likovna svečanost, ona je istovremeno i ritualni događaj u Rovinju pred kraj leta, pred duge jesenje senke. Grisia je vrhunac leta.

Dok *Glas Istre* iz broja u broj objavljuje naučna i ostala fakta o tome ko je prvi došao u Istru i kada, to jest čija je Istra (kroz ove tekstove jasno se očituje politička borba za hrvatsku Istru kao jugoslovensku ili Istru kao istarsku), na Grisii su ove godine izlagali i Željko Hegedušić, Ervina Sponza, Živko Haramija, Ratimir Stričević, Đurđan Natan, Branko Ružić, Obrad Matić... Odmah na placu pored crkve Fatima Dedić je postavila svoja sjajna platna, a ispod renesansnog balkona, nešto niže, bio je jugoslovenski i svetski umetnik Hanibal Salvaro sa svojom keramikom – velikim modrim jajima sa inkrustacijama. Jesu li

to katolička ili pravoslavna uskršnja jaja, retroromanska ili hrvatska, italijanska ili srpska? Čiji je praznik Grisia? Ja potpuno razumem to da je Budimir Košutiću, recimo, sasvim dobro u Arilju, ali ne znam zašto bi se Istra zbog toga morala prodavati Italiji. Isto tako, zamolila bih nekoć kućnog prijatelja zastupnika Vladimira Šeksa da za 1991. godinu participira moj deo poreza za nastambu u Rovinju, jerbo sam registrirana u Beogradu.

Ja sasvim dobro znam da u ovoj zemlji nema velikog kapitala koji bi tražio veliko tržište, da su neki pisci sasvim zadovoljni zastupljenošću svoga čiriličnog ili latiničnog čitateljstva, ali ne razumem zašto bismo zbog toga ono što imamo prodavali drugome. Da o grđim stvarima ne govorimo.

Zašto bi stalno i opet bili ugroženi svi oni koji ne misle da je Grocka, sa svojim neviđenim kućama od keramike, a bez kanalizacije, vrhunac ljudskog uživanja (sa sve komarcima, ligeštulima i suncobranima, a bez tuševa, sa svim onim kućama na kojima će vam pozavideti sused, a razrivenom i blatnjavom saobraćajnicom).

Godinama smo tačno u podne, kada se čuje crkveno zvono, na dan Grisie znali da uđemo u rovinjski dom akademika i slikara Miće Popovića i njegove prekrasne žene i velike umetnice Vere Božičković. Mićina majka pravila je svoje čuvene uštipke, pila se grapa i kafa. I tako godinama. Dolazili su Mićini učenici, prijatelji, slikari, domaći i namernici. Ove godine gledam zatvorena vrata doma Miće Popovića. Sin me pita gde je ona mala devojčica. Mićina unuka, koju je prošle godine tu sreo prvi put.

I dok u *Glasu Istre* čitam stavove jednog "umnika" o tome kako je Jugoslavija apsolutno najstrašnija stvar koja nam se mogla dogoditi, sećam se istarskih parola po zidovima – *Vogliamo Jugoslavia*. Godinama smo se smejavili natpisu na rovinjskoj klanivi *Vogliamo Tito*. Ništa više nije smešno – sve je beskrajno tužno.

Ali postoji jedna mala prednost za nas koji znamo gde je Grisia i šta je ona. To je svest o njenoj definitivnoj lepoti, o stvarima, pojavama i ljudima koji su u nama upisani jednom zauvek.

2. septembar 1991.

Beli brodovi sreće

Dok se u nutrini Barselone iz dana u dan diže, zida Gaudijsva Sveta familija (Familia Sagrada), crkva, čudo konkavnih i konveksnih površina u betonu i kamenu, dok se u njoj obavlja služba božja i dok je istovremeno obilaze turići, a maštine i ljudi neprekidno delaju, u luku Barselone hiljade brodova neprekidno pristiže i isplovljava. Odlaze na more, u svet, tamo kuda pokazuje prst na ruci velikog Kolumbovog spomenika, simbola putovanja, otkrića, rizika i slobode. Zidanje Svetе familije daje čitavoj Barseloni, gradu najrazličitijih stvari na istom mestu, princip konstitucije, gradnje, kreacije, a luka i brodovi znače njenu otvorenost, propusnost, povezanost sa svetom, znače istovar i utovar, dolazak, razmenu, bogatstvo.

Godinama sam sa prozora kuće u Prčnju, u kojoj se rodio kapetan Ivo Visin – o čemu svedoči mermerna tabla na ulazu: "U ovoj kući rodio se kapetan Ivo Visin, prvi Jugosloven koji je preplovio svet" – gledala kako Bokom plovi takozvana pruga, beli brod, ujutro i po podne, od Dobrote ka Prčnju, pa onda na Muo, pa u Kotor.

Pred kućom je bio put, makadam, zalivali smo ga popodne da se ne diže prašina. Prolazio je tuda poneki auto, ljudi su išli uglavnom na biciklima, za ženama su se vjorile suknje, a muškarci su vezivali nogavice štipaljkama. Takva je nekoć bila moda.

Zatim je došao asfalt, umnožili su se automobili, deca više nisu mogla bezbrižno da izleću iz portuna pravo na pontu, pa u more. Kontinentalci su smislili prevoz kopnom.

Između mnogih stvari koje gubimo jesu i brodovi. Brodovi sa provom i krmom, mašinama i jedrima, brodovi čije je krštenje i poniranje u more jedna od najlepših svenčanosti na svetu (cveće i boca šampanjca), brodovi koji nestaju, tonu sa jednim od najtužnijih zvukova na svetu – sirenom-jaukom, ljudskim glasom u stvari. Između mnogih stvari koje gubimo jesu i brodovi. To da više ne postojimo kao što smo postojali pokazuje i vest objavljena u *Borbi* od četvrtka, 5. septembra. U tekstu pod naslovom "Sveti Vinsent kao čuvar" piše: "Svi brodovi splitskih brodara Jadranske slobodne plovidbe i Splitske plovidbe od juče ne plove pod jugoslovenskom zastavom nego pod zastavama kiparske državice Sveti Vinsent i Grenadini i Malte. I Lošinjska plovidba iz Malog Lošinja takođe je juče promenila zastave na deset svojih brodova, a odabrala je zastavu Svetog Vinsenta." Itd.

Tako će brodovi, nekoć zvani po pesnicima: "Nazor", "Šantic", "Njegoš", ploviti pod zastavama Svetog Vinsenta. Od Kotora do Rijeke, Jadranom, beli brodovi. Sećate li se kako je Mašera za vreme pobune kotorskih mornara poginuo, umro na svom odmetnutom brodu? Setite se kola Bokeljske mornarice!

Konačno, sve reklame na ovom svetu baziraju se na libidu; pored žileta, skijanja i raznovrsnih prodornih stvari, sadrže i ploveće objekte, jahte, skijanje na vodi, pa i brodove. To se odnosi na muškarce koji kupuju. Kada tanatos pobedi eros, odlazi i beli brod iz sna. Sna o životu, erotskog sna. Sna o lepoti, konačno. Ipak su možda jedra, kao nedra, ovaploćenje ženskog principa.

Neka sreća i dobro more prate naše bele brodove i njihove mornare pod zastavama Svetog Vinsenta! Koja će

žena u Dobroti, čekajući brod, isplesti čipku, malim kalemovima, pa je onda prodati nekome da bi se popravilo crkveno zvono?

16. septembar 1991.

Samoća

Svi znate kakva je knjiga *Smrt u Veneciji*, koju je jednom i zauvek napisao Tomas Man.

Ovoga časa na televiziji je snimak Dubrovnika.

Možda je Man mogao napisati i *Smrt u Dubrovniku*. I Dubrovnik je, naime, beskrajno lep. I u njemu je nekoć bilo kuge, bio je i zemljotres. No, sada, danas, čuju se pucnji, opet se približava rat.

Pre nego što bude još bliži (rat), želim da se prisjetim jedne od mnogih – isto tako dragocenih – Manovih rečenica (misli) iz *Smrti u Veneciji*, koja, otprilike i parafrazirano, glasi: onaj (a odnosi se na Ašenbahu) ko jednom iz sebe izade, teško ili gotovo nikako u sebe ne može da se vrati. Recimo da je to tako u ratnom stanju, tokom svojevrsne kuge. Može li "povratak u sebe" sačuvati Dubrovnik? Mogu li se barem neki vratiti u sebe? Da bi za taj povratak bilo nešto nade, treba dati neke modne savete za sezonu jesen/zima 1991/92. godine. Život ljudi i gradova ima neku svoju odredenu vrednost. Pored "vaših" i "naših" naroda i gradova, postoji ono što im se ni pod kakvim uslovima ne sme učiniti – ne smeju se ubijati i razarati.

Pored istina i "istina", postoji lepota.

Da li čujete da još, a jesen je tu, izjutra pevaju popci dok slušamo pucnjeve ili letove aviona i helikoptera u kojima je živ, ranjen ili mrtav onaj ili ovaj.

Pored svega što je "moje" mesto, "moj" grad, postoji i lepota putovanja.

Most u Mostaru, most u Višegradu. Treba li nam još jedna *Na Drini ćuprija*, ili *Travnička bronika* uživo?

Poštovani gospodine Andriću, je li ona detinja lobanja na televiziji lobanja iz vaše veličanstvene literature, ili se ona ponovo dogodila, a dogodila se da se i druga dogodi? Možete li nam odgovoriti? Ko može?

Zašto mora da zvuči kao optužba to da vojnik ima u lanč-paketu i salvetu? Zašto vojnici ne bi mogli da imaju salvete, a o drugim stvarima da i ne govorimo? O hlebu i vodi. Dokle sve u slavu teologije kao ideologije ili religije? Dokle životi u znaku svrhe? Dokle će "istorijski ciljevi" i onozemaljski životi da vitlaju nad našom realnošću, nad našim stvarnim i jedinim životom? Dokle funkcionalnost, svrshishodnost, korisnost, služenje, odradivanje, dokazivanje, pravdanje, ubedivanje, optuživanje, krivica i kazna, pravda i nepravda, više mrtvih nego živih, broj mrtvih kao dokaz legitimite, dokle carstvo neslobode? Dokle uvjerenje da ćemo kod glasača biti popularniji i primamljiviji ako trčimo nacionalnu trku, dokle ćemo misliti da smo podobniji ukoliko smo efektniji u nacionalnom programu, ukoliko predložimo još jednu formaciju ili način za uništenje, za nasilje? Hoćemo li onda slati one koji nisu politički za nas da se biju za nas, hoćemo li na ratišta "nepodobne", glasače drugih stranaka, ili pojedince? Ne pucajte u Dubrovnik!

Jeste, mislim da nije izdajnički reći da je legitimno umirati od ljubavi, kao Ašenbah, i imati *Smrt u Veneciji*, a ko misli drugačije, neka odgovara onako kako su jednom odgovarali pred Isidorom Sekulić kada je u datim istorijskim okolnostima pisala o norveškim maglama; jeste, postoje i norveške magle. Te date istorijske okolnosti uvek su samo one slične. Pa i Anica Savić-Rebac, pisac predgovora (između ostalog) Manovoj *Smrti u Veneciji*, htela je da

se ubije, ali zbog nečeg drugog, a ne zbog "istorijskih okolnosti". Zbog smrti jednog čoveka. Vratite se u sebe, pa tamo pitajte šta je smrt. Ako ne znate odgovore na ontološka pitanja, nemojte zato ratovati! Budite sami, ne u krdu; to nije ništa lakše.

30. septembar 1991.

Gospar

Ova rubrika počela je u *Vremenu* kao rubrika o modi. Vreme je smeštalo u ovu rubriku ljude i događaje, ako smem reći – fenomene, od pripremanja prvih izbora u Jugoslaviji, preko tih istih izbora, do raspadanja Jugoslavije, te do nasilja, razaranja i, evo, do smrti. Rubrika koja je htela da bude rubrika o načinu na koji živimo s vremenom je u *Vremenu* postala rubrika o načinu na koji umireno.

Onoga trenutka kada je, kao boljevička, osuđena i ideja (ili pogled na svet, ako hoćete) internacionalizma, onoga trenutka kada je kao komunistička proglašena i ozloglašena mogućnost zajedničkog života u ovoj zemlji, u času u kome su na izborima doobile partije koje svoj program zasnivaju na afirmaciji sopstvene etničke grupacije i negaciji one druge, korak ka ponoru bio je samo nešto brži nego što se moglo prepostaviti, čak i u ovoj rubrici. Po red svakolikog i enormnog zla koje je na delu, vidimo i koliko je beskrajno glupo i očito nekorisno i besmisleno biti svestan nečega na vreme i to beležiti. Ali, čovečanstvo ima običaj da jednom, na kraju ratova, priredi suđenja onima koji su ga u njih vodili i svašta u njima počinili.

Veliki, do sada jugoslovenski, slikar Dušan Otašević je, ima već izvesno vreme, koncipirao izložbu koja se sastoji od interpretacije nekoliko osnovnih slika, prizora, vrednosti svetske i naše umetničke baštine. Tako je *Mona Liza*, ili jedna od naših ikona, odevena u maskirnu unifo-

rmu, uz odgovarajući ram, a ispod se nalazi vojnička pločica sa datumom rođenja i smrti.

U Dubrovniku je godine 1941. rođen pisac, pesnik i prevodilac Milan Milišić. Sada se nalazimo u godini 1991, zar ne? Kako se da čuti, jer su sve veze sa Dubrovnikom prekinute, Milan Milišić je ubijen u času kada je krenuo po vodu. Šta sve sadrži krčag možete jednom, ako već niste, kada prođe rat i ako ostanete živi i pismeni, pročitati kod Hajdegera. Milan je nekuda krenuo, to je sasvim izvesno, i ubijen je. On je Dubrovačanin i nikada nije, ni za živu glavu, htio da napusti taj grad, nije htio "izbeglicom" biti. Pa zašto i bi kada je prevodio druge na naš jezik? On ih je dovodio, on je od drugih pisaca pravio imigrante, od Tolkina, recimo. Zamislite kako nema ničeg tačnijeg od dobre literature; on je napisao kako su ga "volele dve sestre, skupa", i zamislite kako se uvek na kraju vidi, postaje jasno, da poezija prethodi istoriji, da je ona istinitija od nauke, da u njoj nastaje otkriće koje se tek potom zbude. Milan Milišić je godine 1972. napisao "Živjela naša udovica". Tako je živeo i radio Milan Milišić, "gospar", rekla je Mirjana Miočinović.

Njegova se žena zove Jelena, mora se zvati tako. Ona je slikar. Prvo se čulo da je kuća u kojoj su bili srušena.

A onda je Milan pronađen i sahranjen. Kao pravoslavac, katoličkim obredom. A nije se znalo šta je sa Jelenom. Jer, čulo se, da je njihova kuća srušena. Ima, ima sveta u Beogradu koji se očajan, paleći sveće u Pionirskom parku iz ulice Maršala Tita, ispod rondela sa cvećem, a između gradske i republičke skupštine, pitao ovih večeri šta je sa Jelenom, žaleći duboko i ozbiljno za Milanom. Bog je dao, a pod njim se mnogo toga podrazumeva i smešta, da je Jelena, slikar, i Milanova žena, žena dubrovačkog gospara, žena koje ima.

14. oktobar 1991.

Boka kotorska

Kažu, a u nekim knjigama i piše, kako je jedan od najsavremenijih oblika mučenja, zlostavljanja čoveka, izmišljen tada i tamo gde su bili najveći majstori života i smrti: u staroj Kini znali su da ljudsko telo raslojavaju, ljušte tako da nervi koji preostaju pate za onim delom izgubljenog tela sve jače i jače, od kičmene moždine, do osnovnog moždanog nerva gde počinje smrt. Kažu kako je taj bol, bol pred kraj, najači što ga čovek doživeti može. Postoje i precizne slike, iscrtan tok takvog procesa. Procesa koji beskrajno akribično analizira početak kraja ili razlaganje života do prelaska u novu fazu, fazu smrti.

Uzmimo da je to ljudsko telo jedna zemlja, a upravo je za tu zemlju telo postalo osnovna materija i metafora.

Sa svakim "palim" ili "osvojenim" gradom, mestom, *de facto* su uništena mesta rođenja i smrti generacija ljudi.

Ako ste rođeni tamo gde i umirete, koja je vaša prva a koja poslednja slika, prizor života koji se tu odigrao? Gde ste to prohodali, u kojoj ulici, gde ste shvatili da je život konačan, gde je put do groblja vaših roditelja?

A ako ste se rodili na jednom mestu, živeli na drugom, bivali na trećem, ako vam je otac negde na kopnu, a majka negde na moru, šta je to "osvojeno", a šta "palo" u vama?

Neko je rešio, a ponekad se zna i ko, da vas oljušti do mesta rođenja. Neko vam je dužan zemlju, biografiju, sudbinu.

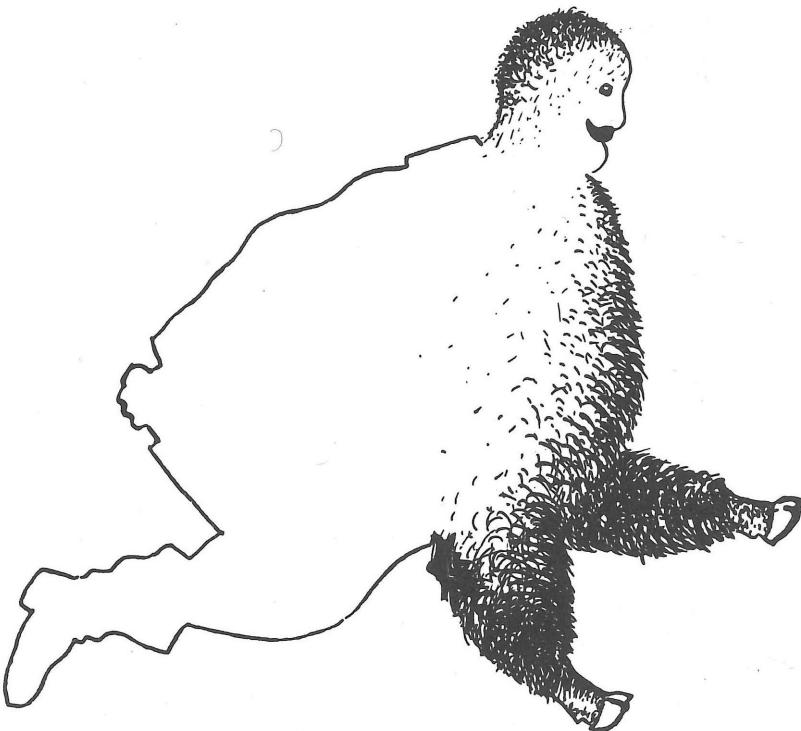
"Ponekad se čovek priseća mnoštva čudnih stvari, pogotovo u trenutku kada ga vode na gubilište", reći će Dostojevski.

Otkako su brodovi Jugoslovenske ratne mornarice – školski brod "Galeb" i "Sveti Stefan" – krenuli u sutan, ili u zoru, više se ne sećam tačno kad, iz luke Kopar ka jugu, pored Rijeke i Splita, dole, ka kraju, gde se nalazi mali stomak, uterus, nevesta Jadrana Boka kotorska – počinjem da ih čekam tamo gde su žene sa mora i ljudi sa kopna, tamo gde se Lovćen spušta u Jadran, a dah Mediterana oseća u usponu ka Lovćenu, zapatili decu jugoslovenske provenijencije. Dakako, ne samo tamo.

Ako je naša neverovatna istorijska prednost mogla biti to što znamo šta je more, a šta kopno, šta šuma, a šta reka, šta livada, a šta stena, i ako je ta vrlina postala manom, moramo znati i to da će nam taj teren, ta zemlja, odgovoriti kad-tad na neverovatan proces koji smo joj priredili – proces razgradnje.

Tako, do kičmene moždine oljušteni kopnenim i vodenim linijama, postepeno razlagani kao glavica luka, živimo bolom, u stvari, napuštene i razorene beskrajno lepe zemlje.

Pre nego što Boka kotorska postane velika luka ratne mornarice, treba imati u vidu da se zaliv može zatvoriti. Treba imati u vidu da su politički podobni ljudi u tom zalivu, jednom od najlepših na svetu, podigli fabriku gume i deterdženata i potrovali i poslednju školjku na ponti. Treba imati u vidu da su tu masline već odavno posećene, narandže i limunovi takođe. Onda treba imati u vidu to da su stanovnici Boke kotorske preživeli zemljotres, da su godinama, uz pomoć čitave zemlje, pumpali vodu iz Kotora, jer su se mešale morska i oborinska voda, i

da su u tome uspeli. Zatim, da je tamo sazidano sve i svašta, kao posledica korupcije neverovatnih razmera, pre zemljotresa i posle njega. Zato bi oni koji su nacionalno podobni mogli da poruše ono što su sazidali politički podobni – možda bi se tako mogla namiriti istorijska pravda. Izgleda da gvožđa, ferforže, vole i jedni i drugi. Samo će Boka, uterus, od te preterane ljubavi da ugine, ako – u ime Oca, i Sina, i Svetoga Duha – ne bude drugačije.

28. oktobar 1991.

Zastava

Kada padne mrak, a grejanje po stanovima postane sve slabije, i kada televizijski ekran prekriju mnoga rodoljubiva lica, braneći i optužujući, kada Gordana Suša duhovito istrajava u stavu da je za "Jutel" raditi časno, iako beskorisno ("u korist sopstvene štete", kako bi Šekspir rekao), a pred jednim veoma visokim vojnim licem u godinama, sa čudesno plavim očima, a kako odmiče priča "Studija B" o profesionalnoj vojsci i konceptu armije kao teritorijalne odbrane – puca spoznaja o drami, tragediji čitavog ovog naroda i te iste armije (kako se ona spremala za odbrambeni rat, građanski rat). Dok kapetan Dragan i Arkan formiraju nove vojske za novi, "svremenii" ili "savremenii" rat, deci pred spavanje treba pročitati knjigu ili ispričati neku priču o svetu u koji ulaze, o njihovoј "bačenosti" u taj svet.

Knjiga se zove *Slavarica*. Pa pod "a" naslikan je auto, a dole piše "auto". I tako redom. "b" je "brod", "c" je "cipela"... I tako... čekić, čuk, i sve teče normalno. Pod slovom "lj" nacrtan je ljiljan. Mislim o tome kako mala deca još ne mogu znati šta je ljiljan, to je za njih, recimo, cvet uopšte. Mislim o tome zašto na tom mestu pod slovom "lj" nije ljuljaška, jer to bi im bilo prepoznatljivije (po analogiji). No, recimo pod "lj" je naslikan ljiljan. Onda dolazimo do slova "nj", i tu bi, možda, mogla biti njiva, ili Njegoš, ali

na slici je njihalica, to jest ljljaška. Tek tada okrećem knjigu i vidim njen poreklo, izdavača. *Slovaricu* je objavio "Naprijed" iz Zagreba, Palmotićeva 30, za izdavača Gojko Šteković, urednik Ratko Janjić Jobo. Br.M.K. 1990-22. YU ISBN b8-349-0267-6.

A znate li šta je pod slovom "z". Pod slovom "z" je, naravno, zastava. Plavo-belo-crvena, sa zvezdom. Jugoslovenska zastava. Dočitavam detetu ovu knjigu do kraja. Ono će, naravno, zapamtiti da je pod slovom "lj" ljiljan, pod slovom "nj" njihalka, a pod slovom "z" – jugoslovenska zastava.

Neću to uopšte osporavati – dok ne pita, dok ne shvati, a možda će jednom i biti tako kako je iz *Slovarice* naučio. Jer, on već zna gde je sever i gde je jug, gde istok, a gde zapad, zna i da je Grčka južno od Mađarske, da se kroz Jugoslaviju putuje i preko Plitvica i Rovinja, zna da u naše luke ulaze brodovi pod različitim zastavama, da automobili imaju različite oznake i da svi putuju. Ta mapa je jednom za njega već napravljena, a možda će i biti tačna.

I opet, po ko zna koji put, pišući za *Vreme* tekstove o ovom vremenu, mislim na svog prijatelja Dušana Jovanovića, pisca i reditelja (dvojezičnog, višejezičnog), koji na Bohinjskoj beli (Slovenija) objašnjava svojoj kćerki Maši, svojoj i Milene Zupančič, ono što je napisao u *Oslobodenju Skoplja*, jednom, na kraju jednog rata i na početku jednog mira: "Tek će vaši unuci biti vaši pravi sinovi." Oni će se ljljati, na ljljašci ili njihalki, svejedno, ili bar nedovoljno za rat i tolike žrtve. Zar smo se zaista zbog toga toliko tukli, ili zbog nečega drugog, zato što je neko hteo, "voljom za moć"?

11. novembar 1991.

Navodilo za uporabo

Ako je išta ovih dana trend, onda je to upotreba ljudskih žrtava i ruševina u političke svrhe. Svi mediji imaju neodoljivu i korisnu potrebu da fotografije, snimke, zvuke, glasove upotrebe kao dokazni materijal, kao fundus, kao ropotarnicu koja osnažuje mržnju, osvetu, to jest dalje gomilanje leševa.

Svako veče spikeri i novinari televizije pokazuju nam užas kao da smo ga mi napravili, kao da su ga samo drugi napravili, bez traga bilo kakve svesti o tome da su ga i oni udesili, razbuktali, iskomentarisali, ukrasili.

To funkcionalizovanje žrtava, ta upotreba izgona, to kumuliranje talaca za jednu ili drugu nacionalnu politiku proizvodi dalju eskalaciju nasilja, zla, rušenja.

Zar vas, zaista, gospodo, ti prizori, fotosi, zvuci, ta deca, glasovi, te ruševine, sve to čega nikada ponovo neće biti, ne podstiču da smesta obustavite ratnu propagandu, da prestanete da i dalje pucate, oštrite rečima, zar se, zaista, nije obistinilo sve na šta ste navodili za dugih raspri o nacionalnom biću, identitetu i istoriji, zar niste dovoljno otkopali, pokazali, ukazali, uperili prst, prozvali, imputirali, optužili? Žrtve i izbeglice su žrtve i izbeglice, a nisu dokaz da smo u pravu; žena koja nosi jedno u naručju, a drugo za ruku vodi, i plače, žena je iz četrdeset prve i devedeset

prve, ali je ona pre svega žena kojoj je teško. Zima je, hladno je, glad je, ta žena nas gleda, gleda lica spikera i novinara, gleda nas, i ima onaj pretposlednji izraz na licu, izraz duboke rezignacije, bespomoćnosti i neke vrste ravnodušnosti prema svemu, možda i prema tome da joj ratna propaganda može pomoći, da ona kao zaloga celog užasa, "u ime naroda", ima nekog smisla. Nema.

2. decembar 1991.

Odlasci

Bila jednom jedna *Alisa u zemlji čuda*. A onda je bio i jedan film – *Alisa više ne stanuje ovde*. U modi su odlasci. Retko ko od onih koji odlaze govori o tome mnogo; neki ne govore uopšte. Zato što im je teško i zato što, ako govorite o tome, možda i neće otići. Tek, javite se lekaru, ili prijatelju, nekom saradniku, i čujete "Alisa više ne stanuje ovde". "Ko ne zna šta ostavlja, svejedno je što ostavlja" (Šekspir). A gotovo svi znaju šta ostavljaju – ostavljaju ništa više ili manje od zemlje. I ne znate da li da kažete "do viđenja" ili "zbogom". Ako uspete da dobijete vezu sa nekim iz drugih gradova i država na "našem tlu", ili "ovom tlu", kako se sada govori za Jugoslaviju, ono uobičajeno "videćemo se" pretvara se u "čućemo se" ili "piši". Poneko zausti ono "videćemo...", a onda se osvesti pa kaže "čućemo se", i tako. Ostala su epistolarna obraćanja, kao u prošlom veku. Možda će opet jednom poštu nositi konji i golubovi.

Na aerodromu "Beograd" nekako je praznjikavo, siromašno i tiho. Ljudi idu brzo, operativno, nešto izvršavaju. Nema razgovora pred odlazak, niko se ne smeje, nema one radosti što će nekome tamo biti lepo i što će nam o svemu pričati, pa i poklon doneti. Sve je nekako u poslednji čas, hitro, bez zastajkivanja, bez pića pred let, bez lagodnosti puta u inostranstvo. Naši odlasci postali su naši

rastanci. U glavi žeže ono "exit", i onda neko odlazi ravno u avion, da otputuje nekud, bez svraćanja u "fri-šop".

A onda, samo noću, njima tamo i vama ovde cure suze niz lice, niz krajeve, gradove, puteve na "ovom našem tlu".

E, pa pošto su gotovo svi izbljuvali praznik 29. novembar, kao praznik "tavnice naroda", polako idemo ka novogodišnjim praznicima, ka 1992, i pada sneg, ali "ne pada sneg da pokrije breg, već da svaka zverka pokaže svoj trag" (po "našem tlu").

9. decembar 1991.

Majka Hrabrost i njena deca

Man je bio "izdajnik nemačkog naroda".

I Bertolt Breht je bio "izdajnik nemačkog naroda".

Pa kada su već poređenja između nekadašnje i sadašnje Nemačke kod nas toliko u modi, bilo bi dobro prepoznati neke "tipične okolnosti" i u sopstvenoj sredini. Kako i zašto, recimo, komunizam prelazi u nacionalsocijalizam, ili se montira paralelnom montažom (poraz leve pri otkriću staljinističkih logora bio je uzrok napredovanja nacionalsocijalizma u Nemačkoj), a zatim kako nacionalsocijalizam može preći u fašizam? Ta se boljka prepoznaće po agresiji prema drugima, po represiji u sopstvenoj sredini. Onda se onima koji imaju primedbe na takvu situaciju prebacuje da hoće vlast. Da hoće ono što vladajuća stranka već ima – vlast. U vreme komunizma i u sadašnje vreme ostalo mi je i ostaje mi potpuno nejasno zašto stranka (partija) na vlasti smatra skarednim da neko drugi hoće ono što ona već ima. Nije li to skaredno?! Ili "začudno", kako bi to Breht rekao.

Zatim, budući da su interesi naroda izjednačeni sa interesom stranke na vlasti, koja nužno iz nacionalsocijalizma kreće u rat, svako ko ima nešto protiv takve politike biva "nacionalni izdajnik", "izdajnik interesa naroda".

No, ovde nije reč o tome. Reč je o jednoj drugoj modi. Modi onih koji ne mogu a da ne potvrde ono što vide,

a vide strašne prizore, "male ulične prizore", na osnovu kojih Breht izvodi svoj *verfremdung*, "začudnost". Ti "mali ulični prizori" gradiraju u velike svetske ratove.

Sluša li iko, vidi li iko, čuje li iko kako dobar broj ljudi, izvedenih iz podruma Vukovara, u kameru i mikrofon izgovara kako ne shvata šta se dogodilo, kada su oni do tada živeli dobro i u miru.

Dakle, da govorimo o onoj drugoj, mirovnoj modi jednog od najvećih "izdajnika naroda", jednog od najvećih patriota Bertolta Brehta, koji je video ono što se spremi i upozorio, učinio "začudnim", da bi ono što je video učinio prepoznatljivim.

"Ja, Bertolt Breht, rođen u crnim šumama, u gradove me mati donela, utrobom njenom svet sam gledao i sve do smrti hladne će šume u meni pevati."

Ovo peva Rade Šerbedžija u predstavi Bertolta Bretha *Majka Hrabrost i njena deca*, u adaptaciji Valtera Benjamina i u režiji Lenke Udovički. Predstavu priprema "Preduzeće za pozorišne poslove", u Domu kulture u Obrenovcu, dok su u susednoj dvorani izbeglice. Tako nastaje predstava koja okuplja mnoge valjane ljude, i za koju su muziku komponovali Vlatko Stefanovski, Bora Đorđević, "Jekaterina Velika", Đorđe Petrović – a sve u sinhronizaciji Zorana Erića. Vozim se jednoga dana po Beogradu sa Erićem, a sa kasetofona čujem glas Mirjane Karanović, Majke Hrabrosti: ona peva određeno, sa stavom, slobodno i hrabro, drsko i suvereno, o vojniku koji ne treba da podje u rat. Pevaju Man, Breht, Benjamin, raseljene žene i deca, oni iz predstave u susednoj dvorani. Ječe ogromno upozorenje, čestitost i hrabrost, jad, tuga, očaj.

"Gazio sam u krvi do kolena i sada više nemam suza", pevao je veliki srpski pesnik Dušan Vasiljev u poemu "Čovek peva posle rata". Bilo je to tako nekad i tako je sada.

23. decembar 1991.

Asocijacije

Dobro, svi smo otkrili da pamet, ili pamćenje, moral, zakonitost, logika, sve takve i slične kategorije nemaju veze sa našom političkom situacijom. Postoji i ona misao, rečenica, često citirana, kako je kome već potrebno, da politika nije veština nemogućeg, već mogućeg. Dobro.

Pozvati se na nešto kao što su ustav, zakon, obećanje, izborni program, reč, teza, stav, deklaracija, izjava, govor – ne pomaže mnogo, ili, što bi malograđani rekli, sve to ne vredi ništa.

Međutim, ljudski mozak, za razliku od životinjskog, makar bio i najprimitivniji ili najrudimentarniji, prosto poseduje neke čipove, i tu takođe nema pomoći. Isto je i sa asocijacijama. One su prosto date.

Muškarac ili žena ne mogu a da se ne dosete da sadašnja sednica Predsedništva u vezi sa Krajinom i njenim predsednikom gospodinom Babićem neodoljivo podseća na sednice Centralnog komiteta Saveza Komunista Jugoslavije pred raspad. Tako se sada u okviru "šire Srbije", ili "Jugoslavije", ili "življjenja Srba u istoj državi" dešava tačno ono što se dešavalо na području nekadašnje Jugoslavije.

To samo dokazuje da jednom otpočeta sekularizacija i razbijanje zemlje imaju svoje dalje konsekvene, dalje razvaljivanje u svakom delu ostatka Jugoslavije. I to je, konačno, bio razlog njenog formiranja.

Sada, ponovo, jedni, nemajući kuda unutra, odlaze, a drugi ih uveravaju da to ne može tako. I to metodama koje, opet, neodoljivo podsećaju na nekadašnje. Red uveravanja, red dokazivanja kako su oduvek bili u pravu tvrdeći ono što su, kako vele, oduvek tvrdili (a nisu), odnosno kako oduvek misle upravo ovako; tu je i metod krivica-kazna, zatim "može samo tako i nikako drugačije", kao i "mi ćemo razgovarati o tome"... Svi se, recimo, pozivaju na međunarodnu javnost, po kojoj su još pre neki dan pljuvali iz sve snage i iz svih raspoloživih sredstava. "Još se nije ohladilo jelo sa daće." Zatim, ubedujemo se, a mora tako. Već smo odlučili, što se najbolje vidi po tome što gotovo svi iz stanja opuštenosti i umorne dosade koja proističe iz poznavanja pravila igre prelaze u stanje napetosti i iščekivanja (iz zavaljenosti u fotelje u nalakćenost nad stolom) onda kada reč dobija Milan Babić.

Ovoga puta razlika je u tome što se svi oslovljavaju sa "gospodine", umesto sa "druže". To je jedina tekovina cijelog društva i demokratije. I drugo, veoma je dobro i korisno to što se general Blagoje Adžić, kad-tad, pa i sad, poziva na mir i mirotvorstvo, poziva na zahteve mirovnog pokreta, poziva na to što u ovoj zemlji postoje snage, mirotvorne, koje hoće mir, koje su protiv rata, u svakom slučaju. A ovoga puta za rat je gospodin Milan Babić. A gospodin Blagoje Adžić je za mir! A na sesiji ovdašnjeg i italijanskog pokreta za mir pročitan je telegram žitelja Vukovara, koje su, kao izbegle, u Dalju i dalje delili na Srbe i Hrvate, pa ma oni bili muž i žena, brat i sestra. I kažu: "Hoćemo da živimo zajedno, zajedno da se vratimo, jer smo zajedno i dosad živeli, radili i štrajkovali."

I, kada je već o svetu i svetskoj politici reč, ima li danas igde ikog ko nekome na televiziji može reći ono što Mirko Jović kaže Zelembabi i Opačiću, kao krucijalni argument, da su njihove žene Hrvatice – i da to govori sve o njima i o njihovom srpsству. Njima su žene Hrvatice!

10. februar 1992.

Kuća u cveću

Krajem 1991. i početkom 1992., u vreme najžešćeg rata i nasilja, u vreme proizvodnje i kumulacije najjezivijih prizora (pamtimo sve do kraja života, i naša deca pamtiće to do kraja života, i nosićemo sve to sa sobom u noć, u krevet ko ga ima, u san, i budićemo se suočeni sa mrtvima i kolonama izbeglica, sa definitivno ranjenim ljudima i gradovima), u Sarajevu je Zdravko Grebo sa prijateljima (Sidran, Tontić, Braco Dimitrijević) i decom svojom i svojih prijatelja umnožio kartu Jugoslavije, u granicama i sa granicama koje ćemo pamtitи do kraja života (i koje će i naša deca pamtitи), te je tu umnoženu kartu podelio svima koji su radi upisati, uslikati, reći sopstvenu asocijaciju na stvarnost i Vitgenštajnovu izreku: "Granice mog govora su granice mog sveta."

Deca i odrasli su tačno, kreativno tačno, čitavu Jugoslaviju videli ili kao njenu zastavu sa crnom petokrakom, ili su u jugoslovenski prostor upisali "Achtung, Achtung!" Neko je preko cele mape nacrtao pištolj. Ili na svakoj republici otvoren prozor, a u svakom prozoru upisan krst.

Jedan autor celu Jugoslaviju vidi iza zatvorske rešetke, a za drugog je preko njegove zemlje – krvava mrlja.

Jedan je Sarajlija (mali ili veliki) napisao "Evropa više ne stanuje ovde", a drugi "U ovoj zemlji bog je odviše ulazio u lepotu, a malo u pamet".

No, iste one noći, novogodišnje, kada su Beograđani (četa mala, ali odabrana) izašli, tačno u ponoć da upale sveće, za sve mrtve, u Sarajevu su na karti Jugoslavije ispisivane i ucrtavane i sledeće poruke: čitava zemlja je jedna "kuća u cveću", sa baštom, šumom i morem; Jugoslavija kao "brod na moru i konj u planini", ili "zeleno, volim te zeleno" i more plavo. Devojčica (a možda i dečak) celu svoju je zemlju uvezala (uvezao) u mašne, vedrih, intenzivnih boja. Neko je Jugoslaviju video i kao dugu, šarenu a skladnu. Tako, dakle, pored izricanja kritičke ocene o svemu što se dogodilo pri nasilničkom komadanju jugoslovenske nutritine, postoji i vizija, svest o mogućnosti, potencijalnosti i lepoti bivše i buduće zemlje (Jugoslavije).

Izložba svih ovih radova u Galeriji doma mladih u Sarajevu zove se – *Plebiscit*.

Sećate li se kako je svojevremeno, davne 1971, od Sarajeva do Beograda, i nazad, putovala izložba *Umetnost na tlu Jugoslavije od praistorije (prahistorije) do danas*? Zdravko Grebo i Zorica Jevremović, koja *Plebiscit* aranžira u Beogradu u Studentskom kulturnom centru za potrebe Beogradskog intelektualnog kruga, odlučili su da načine malu inverziju u naslovu negdašnje putujuće izložbe (po tlu i o tlu Jugoslavije). Tako će se *Plebiscit* u Beogradu zvati *Umetnost na tlu Jugoslavije od danas do praistorije (prahistorije)*. Izložba je otvorena u subotu 29. februara na tribini SKC-a i u potpunosti, u svojoj beogradskoj verziji, poštuje "duh mesta" (SKC), boravište konceptualizma i mnogih postmodernističkih dogodovština, pa u njenoj realizaciji učestvuju i Era, i Paripović i Zoran Popović, porodica Mujbegović (sva tri člana), kći Denegrijeva-Tomićkina, rođaci, prijatelji, sve to što imamo na tlu Jugoslavije, svi koji su nam ostali i kojima smo ostali, na tlu Jugoslavije, pre i posle referendumu i referendumu, plebiscita. I rata.

2. mart 1992.

Mostar

Jednom je Velikić u *Vremenu* napisao kako tamo gde prestaje Mediteran prestaje kultura. Bez obzira na tačnost, lepo rečeno. U Mostaru Mediteran ne prestaje. Čempres se uzvisio na sve strane, od vojnog aerodroma do groblja i gradskih trgova. Rastu palme, a u rano jutro behar, o kom me svi znamo sve, još je ružičastiji. Znate za most, čudo od mosta preko bistre i zelene Neretve. Mostar je lep, prelep grad, jedan od najlepših posle Dubrovnika. Gore, na kopnu, između mora i planina, između Mediterana i kontinenta. Sve su to shvatili reditelj Ahmet Obradović i njegov scenograf uvaženi slikar Safet Zec kada su radnju komada *Derviš i smrt* Meše Selimovića smestili sred rastinja i kamena, zida i podzida mediteranskog. A o čemu je reč u Selimovićevom *Dervišu i smrti*, i to svi znamo. Reč je o dobru i o zlu, pravdi i nepravdi, razmišljanju i delanju, o tome kako svako preuređenje sveta nosi sa sobom mnogo zla. Čudesno je, postmodernistički, rekli bi postmodernisti, na sceni gledati prizore koji se odvijaju u životu, kao i u životu gledati prizore sa scene. Takav je bio i prijor ukrcavanja vojnika u jedan avion-kontejner, uživo se odigravala *Kosa*.

Između *Derviša i smrti* i *Kose* stoji Mostar. U Mostaru, kao što znate, eksplodiraju bombe, i tamo su vojne i paravojne formacije, a i tamo su ljudi, političari bi rekli

"narod", koji su protiv mržnje, straha i razaranja, a za mir, slogu i slobodu. Oni su svi, kao i u Sarajevu, za svoj grad i za civile u njemu. I za to da ostanu tu gde su, da ne bče, da se ne raseljavaju, da žive tu gde žive odvajkada, od nekog dalekog veka u kome je podignut most u Mostaru, u kome su podignuti svi mostovi diljem Bosne.

U Mostaru je u subotu 7. marta formirana Mostarska transverzala, osnovica mrežastog povezivanja intelektualaca u otporu prema nacionalizmu postojećih stranaka i režima. Pomožimo Mostaru kao što bismo pomogli себи сјамима! Svima nama potrebna je ogromna međusobna pomoć, životna pomoć, ona koja će nam omogućiti da se sačuvamo od nasilja i od smrti, pomoć koja će nam omogućiti da još jednom vidimo behar.

16. mart 1992.

Beret, beret, beretka

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, izdanje Naklade Leksikografskog zavoda, FNRJ, Zagreb, godine MCMLV, kaže kako je beret "okrugla ili uglasta plitka kapa u raznim bojama. U početku XVI veka pokrivaju beretom glavu muškarci i žene, beret nose rimokatolički i evangelistički sveštenici za vreme obreda. Četvorouglasti beret je dio tradicionalnog akademskog kostima i sudničkog kostima. Crni beret nose umjetnici..."

U našoj savremenoj istoriji i istoriji poslednjeg ratovanja beret je naglo ušao u modu avgusta-septembra 1991, kada ga je na glavu stavila saobraćajna milicija u Zagrebu. Od tog trenutka slava beretke naglo raste, a kulminaciju doživjava kada postaje kapa MUP-a Srbije. Dakle, i MUP Hrvatske i MUP Srbije stavlju beretke na glavu.

To čini i kapetan Dragan u Kninu – oni zelene, Dragan teget. Za sve to vreme po gradovima – onim koji se ne bombarduju – šetaju penzioneri, sa beretkama u raznim bojama, duboko natučenim na glave, sve do ušiju navučenim i, često, starim.

Nije beznačajno setiti se kako su Šiptari, poslednji u starom svetu, pre nove mode, nosili beretke; bilo je to u poslednjim časovima stare Jugoslavije, a onda su beretke krenule eksplozivno i ofanzivno u stvaranje novih država

(kao da svaki muškarac mora da ima po jednu državu ili krajinu): plave, zelene, teget.

I, na kraju, izgleda da stižu "plave beretke" snaga Ujedinjenih nacija. Inače, beretku, koja je toliko u modi, oduvek su kod nas nosili Milovan Đilas i Gojko Nikolić u Beogradu, a Slavko Goldštajn u Zagrebu. "Bereta" je i pištolj, kao što znate. To je iz rata. A iz mira je, recimo, "bereta ševrolet", veoma lepa i ugodna stvar, mirnodopska. Iz dana u dan, beretki je sve više (obrnuto srazmerno vrednosti ljudske glave), dok, naravno, svi molimo boga da beretka što pre bude prebačena iz ratne mode u mirnodopsku. Kako je svojevremeno bilo lepo gledati modne žurnale u kojima su uniforme bile samo estetski detalji! "U to ime", kako govori gospodin Milošević, dodite danas, u subotu, kada izlazi *Vreme*, na smotru svih naših beretki (mirotvornu), u Pionirski park. Poziva vas Antiratni centar, centar mirnodopskih beretki.

6. april 1992.

Ne čitam novine

Ima neke osnove za modu nečitanja novina i negledanja televizije. "Krnje", "krnje", "najkrnje"! "Nemoj to da mi govorиш", "nisam čitao (čitala)", "ne čitam novine", "ne gledam televiziju", "ne mogu to da gledam", "užasno!", "to je strašno!", "strašno!", "da li je to moguće"; ili: "a slušaj šta se meni dogodilo...", "da li si čula (čuo) ovo" i "ono". Odbra-na od informacije i dezinformacije.

Jedna od moda među našim građanstvom jeste i moda odbrane od suočenja, od potresa, od uviđanja, od prepoznavanja, od prosudivanja, od analize, od upoređenja, od saznanja, od poravnanja "ideje" i prakse. Od "šrafiranja" slike. Kažu kako je "izoštravanje objekta", čoveka recimo, potpuno isto na kameri i na snajperu. Možda i zato ljudi ne čitaju novine, a možda i zato što bi morali nešto da učine, izadu i zahtevaju da se "sve to užasno" prekine. Je li sudbina svake naše žene "od mozga" sudbina Nadežde Petrović? Dokle dželati i žrtve, krivice i kazne.

Jedna žena iz Mostara, na skupu *Svi naši bosanski Vukovari*, u Studentskom kulturnom centru, ispričala je da, dok radi kao izbeglica u jednoj fabrići u Beogradu, a dete joj je u Mostaru, mora da sluša povratnike i "pobednike" sa fronta kako pričaju o svojim "zaslugama" i "ju-naštivima" i pri tom pokazuju i razna dokumenta, svedo-čanstva...

Dakle, to nije samo u novinama. I svi to znamo. Samo, jednom moramo da podemo od onoga što vidimo. Da viziramo carstvo zemaljsko vlastitim očima, koje, sa novinama ili bez njih, vide ko to i kako ubija, ruši i raseljava.

25. maj 1992.

Urbicid

"Ne postoji dilema između čoveka i zida, ona je izmišljena; u zločin protiv čovečnosti spada i zločin prema gradu", rekla je na tribini o ratnim zločinima u Studentskom kulturnom centru Vesna Rakić. Jer, čovek je stvorio zid da bi iza njega živeo; rušenje zida rušenje je života.

Ko je i kakav je onaj koji može, usuđuje se da izda naređenje da se uzme na nišan Baščaršija i da se "opali" po njoj?

Genocid, genocid, urbicid. Nikada, na žalost, u istoriji nije bilo tako jasno da je uništavanje grada uništavanje života.

"Kakvi ste vi to materijalisti kada iza vas ostaju pusta polja, ruševine i glad", reći će Boris Pasternak, "idealist". A opet, nikad nije bilo tako jasno koliko je materijalno uništavanje duhovno uništavanje, sudbinsko i metafizičko uništavanje. Jer, ovaj rat ima i svoju simboličnu ravan. Uništiti nekog i nešto sada znači uništiti pojам о некоме и неčemu. Zid i pojам о zidu, grad i pojам о gradu.

Mnogo se govori, i pametni ljudi govore o tome kako je ovaj rat i rat ruralnih protiv urbanih. Međutim, da se opet vratimo na "dijalektiku" fizičkog i nefizičkog sveta, praktičnog i apstraktnog, materijalnog i duhovnog, ideja o svetu i njihove primene – u Sarajevu je izgoreo i kompjuterski centar, banka podataka, kako reče Vesna Rakić, o obradi

zemlje, o penzijama seljaka i svega drugog što se na selo, zalede, zemlju, odnosi. Tako nestanak grada, njegovo uništenje, znači i uništenje sela. Rušenje urbanog ruši ruralno. Uništenje simboličnog – crkava, biblioteka, kulturnih spomenika, uništenje duhovnog jeste uništenje fizičkog sveta, živilih bića.

Upravo zato se postavlja pitanje odgovornosti – kako za genocid tako i za urbicid.

Svi "mali ulični prizori" po našim gradovima i selima, kako bi rekao Bertolt Brecht, nisu uspeli da nas upozore na to da je ta užasna stvar tu, a onda je sve postalo događaj, strašna vatrema lopta koja je sve *deja vu* slike, čitavo arhetsko i kolektivno nesvesno pretvorila u stvarne prizore koje postavljaju eshatološka pitanja. Objašnjenja su politička, sociološka, psihološka, pravna, antropološka...

Ali i simbolična. Jer, svaki je vič postao Aušvīc. I svaki mit stvarnost. I svaka ispevana pesma događaj. A onda se, kao veliko, užasno čudo i kao veliko, ogromno, gluvo ništa nadnelo nad nama pitanje svrhe.

Genocida i urbicida. Kroz užarenu svest propela se linija mosta u Mostaru. Zauvek.

8. jun 1992.

Zvona

Samo su dva zvukā tako svečana i tužna, tako uzvišena i strašna, tako dostojanstvena i ljudska, liče na naše glasove, na najdublje naše glasove, na dan u kome smo se rođili i na tren u kome umiremo – tada bi trebalo da zvone zvona i da muklo, očajno i nekako konačno trube brodovi ulazeći u luku ili tonući na dno mora.

Da je sve nekako srećnije bilo, Beograd bi bio grad sa više crkava i sa više zvona. Kažu kako je Španija zemlja crkava, Engleska banaka, a Beograd grad kafana.

U filmu Tarkovskog Rubljov će, na kraju svega i možda na početku nečeg drugog, gledati ljudsku upornost i zamah da se ponovo izlju zvona.

Posle rušenja crkava po našoj zemlji, tu i tamo, pogrede ostala su zvona. Ta su zvona reditelj Primož Bebler i scenograf Emir Geljo stavili, zakovali na velike vojne (sa otpada) kamione koji su ostali na ulazima u grad jer je neko drugi tako htio. Da zvona ne uđu u grad.

Ali su građani Beograda poneli sva zvona što su im po kući ostala, sva zvona koja čuvaju, koja su im uspomene, simbol topote i ritualnosti doma. Ta su zvona ušla u grad i izašla na ulice; zvonili su Beograđani po ulicama možda prvi put u svome životu. Prvi i poslednji put kao upozorenje, definitivno, da neće i ne mogu da žive ovako kako žive, sa očajem i strahom zbog drugih, zbog onih iz

čijih su gradova i sela zvona iščupana, i zbog sebe, zbog svih nas kojima je do grada i do zvona. Zvonili su u nadi da će jednom zvoniti na jednoj velikoj proslavi kada sloboda dođe.

Zvona zvone kao priziv, kao obaveštenje da smo tu, kao poruka, kao "duh mesta".

I ništa drugo nije važno. Sem toga da će neki Rubljov ili neki dečak čuti ta zvona i zapamtiti ih, zapamtiti čin i lepotu svečanog oglašavanja.

Slušaj, sine moj, tamo daleko, ta zvona. To zvoni grad u kome si se rodio, to zvoni Beograd, zvoni kao grad na moru, grad sa zvonima. To su zvona iz Dalmacije i Istre, zvona iz Subotice, jutarnja zvona i zvona u sumrak dok brod ječi ulazeći u luku ili tonući. Beograd nije grad kafana (i "heklera"), Beograd je grad zvona.

22. jun 1992.

Ulično pozorište

Don Kihot, ili govor tela
na pozornici Beograda

Setite se, ako ičega možete da se setite, kako se, recimo, završavaju Šekspirove drame. Na kraju *Hamleta* ulazi Fortinbras i uz počasti obavlja sahranu. Na kraju *Makbeta* pojavljuje se Malkolm, sa idejom o "novom svetskom potretku".

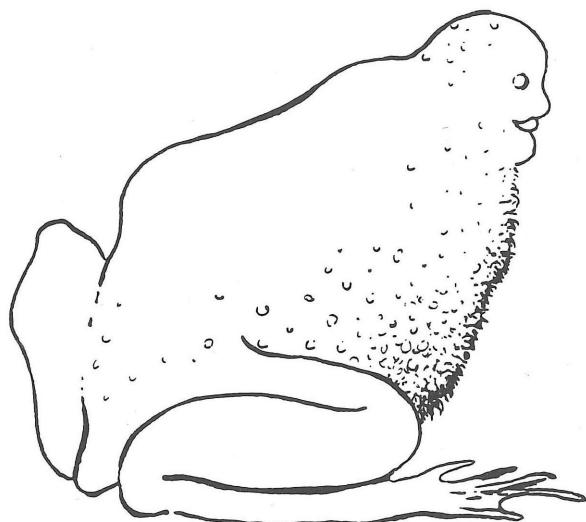
Pozorište je na ulicama, i to ne kao "mali ulični prizor" (Breht), prizor koji opominje, uvodi začudnost u stvarnost, već kao ritualni scenski događaj, estetski događaj, sa katarzom, sa pročišćenjem sažaljenja i straha.

ESTETIZACIJA STVARNOSTI: Prvi takav estetizovani događaj bio je "Crni flor". Zatim su to bila "Zvona". Mnoštvo građana na protestnim skupovima, kao što je sabor Deposa, zvone zvonima i ključevima. Sveće koje su gorele među usamljenim grupama ljudi tokom antiratnih protesta u parku kod Skupštine Srbije gorele su (kakva nezaboravna slika!) poslednje večeri Sabora. Da se samo neko setio da u tom času "pusti" Mokranjca umesto pesme *Marširala kralja Petra garda!* Međutim, sveće u "spoju" sa muzikom Karla Orfa (*Carmina Burana*) podigle su podvig ljudi iz Pionirskog parka na nivo superiornog triumfa. Levi i desni, nacionalisti i internacionalisti, građani i malograđani, stari i mladi, svetovno i profano, uzvišeno i banalno, sve što je Sabor danima očitovao, dobilo je moć u finalnoj sceni, moć mnogostrukog, pluralnog sveta, i to

je, u stvari, bila tačna slika, kao i sve prethodne, onoga što se zapravo zbiva, onoga što jeste ovo podneblje. U ovom času.

KAKO SU ULOGE PODELJENE: U proteklim danima zbio se još jedan pozorišni događaj unutar pozorišta kao zgrade, institucije. Bila je to predstava *Don Kihot* u Narodnom pozorištu u Beogradu, za princa Aleksandra. Onaj ko se bavi pitanjima monarhije, na osnovu analize zbivanja na ovoj predstavi mogao bi da ustanovi kakav je tačno tretman monarhije u ovom trenutku. Koliko se, u stvari, misli da je "podobno" da kralj bude taj koji bi se pojavio na kraju nekog *Makbeta* ili *Hamleta*. Koliko dramske sile vode u tom pravcu. Koliko su uloge dobro podelejene i da li dramski junaci tačno slede motive; koji su motivi u igri i gde i kada je njihovo razrešenje. Ko drži krunu, ko obavlja krunisanje. Ili je u pitanju takozvana tragična ironija. Svi znaju o čemu je reč, samo glavni junak ne zna.

Bilo kako bilo, posmatrala sam Mirka Jovića u parturu, kao što Hamlet posmatra kralja Klaudija, s pitanjem šta činiti. Hoću da verujem da je tokom igre Ašhen Ataljanc shvatao šta sve ljudsko telo može činiti osim ubijati i biti ubijeno. Bilo bi dobro da i predsednici nekih drugih stranaka to shvate. Raspored na sceni i u gledalištu za vreme trajanja *Don Kibota* podsetio me je na još jednu dramu svojevremeno izvedenu u Narodnom pozorištu. Bila je to *Dantonova smrt* Georga Bihnera. Na jednom mestu žironda, bara i jakobinski stub. Tim povodom, kada je reč o Francuskoj revoluciji, u istoimenoj knjizi Tomasa Karlajla ima jedno poglavje koje se zove "Poslednji dani Marije Antoanete". Da li je ikada Slobodan Milošević pročitao tu knjigu?! Jer, Marija Antoaneta se odvažila da izade na balkon, da tamo стоји dok masa urla, stajala je, i stajala sve dok se masa nije umirila. Imaju li uopšte ikakvog smisla za istoriju neki ljudi koji su uvereni da su njen deo. Zar nismo, u stvari, zbog toga što nema smisla za istoriju u de-

zistoričnom vremenu, vremenu brljivog i opakog zla. Vremenu beskrajne profanosti.

STUDENTI I EJZENŠTAJN: Međutim, oni koji shvataju bitnost forme, emocionalnog naboja, vrednost ličnog i tačnog izraza o stvarima u vremenu jesu studenti. Marš sa učesnicima označenim brojevima, plakati, poruke, "parole", novine *Dosta*, pa sve do čudovišnog i čudesnog prizora golih grudi, goli do pasa pred specijalcima, goli pred uniformama, nenaoružani pred naoružanim, telo i pancir. Ta scena bila je dostoјna Sergeja Ejzenštajna.

I onda, noć i kiša, umesto zvona udarci po mostu. Ječi metal, čitava "Gazela" odjekuje kao veliki zatvor (udaranje po metalu mosta kao udaranje po zatvorskim rešetkama). Nikad, u poslednje vreme, nisu zatočeništvo i golema žudnja za slobodom i životom odjekivali tako imperativno. Nema više govora, ni reči, ni teksta. Postoje samo činovi.

13. jul 1992.

Ikonografija

Relativno brzo režimska se propaganda dosetila da su ritualne akcije određene ikonografije, simboličke akcije, one koje u građanima izazivaju osećajnost, pa tako mogu dovesti i do osvešćivanja, preko emocija, "pročišćenjem sažaljenja i straha". Kao takve one su opasne po režim. Zamislite kada bismo svi osećali nešto ljudsko jedni prema drugima!

Zato je neophodno odmah zaključiti kako je "Crni flor" ustaška sahrana, ili "Klečanje" muslimansko klanjanje. Dakle, podobni su samo građani koji idu uspravno u jednom pravcu i ne osvrću se ni levo, ni desno, ni unazad, a naročito ne gledaju unapred, oni građani koji *status quo* smatraju za raj na zemlji, prosto i zato što je u ostalim delovima Jugoslavije (razvaljene nogom u stomak stalnim izjavama "za", a činjenjem protiv) nastao pakao.

Izdajica je, tako, svako ko ima nekih problema u vezi sa činjenicom što nema više Mostara, recimo, ili sa situacijom u kojoj prof. Štajnberger dokazuje da on, u stvari, i nije Jevrejin. A sugovornik iz SPS-a diže izjavu Mihaila Markovića, pojedinačnu, na nivo partijske, sistemske politike. Ili je brak sa nekim ko nije "naš" i piše latinicom neoprostiva izdaja, pa su onda sporna i latinična slova na parolama protiv ubijanja kao načina formiranja države. Otkud osuda simboličkih akcija, ikonografija, svega što bez reči

izražava protest i upozorenje građana na smrt i užas oko nas? S obzirom i bez obzira na progone i domovnici (rasicam i fašizam) u Hrvatskoj i pojavu "izgona" u Sloveniji. Režimskoj propagandi potpuno je jasno da na njenoj strani nema velikih junačkih priča, nema prizora koji će istoriju što će se jednom pisati, učiniti velikom, nema svečanosti, dostojanstva pesme, svega što može da motiviše i ponese osećanja, pa i davno urušeni duh. Otuda treba osuditi studentske i građanske akcije koje izazivaju patos, istoričnost, dramatičnost, pa i lepo, svakako.

Režimska propaganda će se tek naći pred velikim zadatakom kako da iz ovoga rata izvuče pravedne, uzvišene, lepe, pa, ako hoćete, i romantične storije. Kako će, recimo, jednom izgledati serija *Otpisani* iz ovoga rata, ko će i kakvi će biti junaci te buduće TV-tvorevine?

Ali, u ovom času, pre nego što se Bosna sasvim podešti, bitno je ispljuvati "Žutu traku" i "Crni flor". Ne dozvoliti im da se kodifikuju kao simboli pokreta otpora. Otpora protiv nacionalizma i fašizma, recimo (pojavio se na televiziji u Hrvatskoj, u nekoj drami, Branko Horvat koji tamo govorio o hrvatskom fašizmu, dok velika masa u Varaždinu odobrava Tuđmanu). Nacionalizam je laž ne samo politička i nacionalna, već i intelektualna i umetnička opsena, koja ne voli ni apstraktno slikarstvo, ni bilo koju ikonografiju koja nije kič, ni žene. Ako ne istorija, onda istorija umetnosti ima o tome svoj sud. Ako ne verujete, pogledajte izložbu Stojana Ćelića u Narodnom muzeju. Shvatićete zašto, recimo, Ćelić nikada nije bio nacionalista.

No, jednom će, kada bude kraj, oni ljudi koje okupljaju "Crni flor", "Žuta traka", a možda i ona šaćica oko Branka Horvata, postati većina, pa sve iz početka.

27. jul 1992.

Još Jabučilo fali

Sindrom grofice Marice
i zlatne viljuške

Kada tu pre neko veče, sred sveopšte upotrebe ljudskih prava u ratne svrhe, Milovan Vitezović u Saveznoj skupštini reče kako bi gospodin Dobrica Čosić mogao da predloži neko rešenje u novonastaloj političkoj situaciji tako što će izneti neki predlog u stilu svojih romana, čitava mi se situacija učini poput one u Klubu književnika u Beogradu, onda kada je ponoć odavno prošla i kada puca rujna zora, dok Ivo iz Konavla strpljivo čeka da gosti podu kući. To bi, dakle, bio jedini literarni predlog ili politički predlog jednog literate.

Koliko se na televiziji moglo čuti, ovih dana pao je i predlog da se trubački festival u Guči održi u čast osamstogodišnjice zamonašenja Rastka Nemanjića, svetog Save. Trube za odlazak u manastir! Trube su ratnički instrument, a čini se da je sveti Sava upravo htio nešto drugo odlazeći u manastir.

Duhovnu, kulturnu utopiju i mir. Zvonca! Ne treba se jednog dana začuditi ako deca budu mislila da je Rastko osnovao Nešvil na Svetoj gori. Ako se ovako nastavi, grčke će vlasti imati problema da odbrane Svetu goru od učesnika "Beogradskog proleća", a možda i "Splitskog leta". Proslava zamonašenja?

I evo nas kod jednog likovnog predloga. On pripada, naravno, Miliću od Mačve, a realizovan je u bolnici "Sveti

Sava" u Beogradu, za koju bolesnici kažu da je više nego u redu, i sigurno je tako kao što oni kažu. Ovde je reč o *designu* odeće, kostima, uniformi bolničarki i sestara, čiji je zvanični bolnički naslov svečane sestre "svetosavske". Ako je Joksimović svojim širom sveta prezentiranim modernim kolekcijama inspirisanim dvorskim temama bio na neki način sindrom mode druge Jugoslavije, onda Milić od Mačve verovatno smatra da kreacijom ovih kostima konkuriše za kreatora nove savezne republike.

Nije sasvim izvesno da li ovi kostimi služe boljem ne-govanju pokretnih ili nepokretnih bolesnika, da li treba da ih asociraju na Jefimiju ili Kosovku devojku, treba li da im se pričini da im sestra kondir prinosi, pa čak nije jasno ni da li označe bolnice i svetog Save na bokovima, kukovima, treba da smire ili uznemire bolesnika, ni da li su kostimi profesionalno ili amaterski šiveni, služe li oni carstvu zemaljskom ili "carstvu nebeskom", za koje nas, kako izgleda, opredeljuju neki sasvim pragmatični ljudi, i to u sopstvenu korist.

Koliko svečana straža u Zagrebu, ona "Grofica Marica", može nekoga da zaštitи, toliko i svečane bolničarke mogu nekoga da izleče. Oni i one su za svečane ispraćaje.

Tiho i dostojanstveno. U Kaliforniji, odakle je stigao gospodin Panić, ljudi, da bi uprizorili "Groficu Maricu" ili reviju svetosavki, ne pale jedni drugima kuće, ne ubijaju i ne ruše mostove i gradove, već naprave Diznilend (iako Sjedinjene Američke Države, kao što znamo, nisu savršene). I na tome i pare zarade. Na Diznilendu.

Zna se da je, u pogledu istorije i tradicije, tačno ono o zlatnim viljuškama na našim dvorovima u srednjem veku. Pa šta su onda ovi maskenbali? Izraz nacionalnog interesa ili nešto sasvim drugo. (Ne bih sada ovde sve ono poznato o kiću, ekologiji...)

Pa pre nego što neko smisli kako da hitna pomoć stigne na konju Jabučilu, ipak treba reći da to sve nema

nikakve veze sa svetim Savom; on naprosto nije član ni-jedne stranke, pa ni SPS-a ili SRS-a.

Videli smo reakcije gospode Simon Vejl na prizore iz Omarske. Kako joj objasniti da je kod nas stanje takvo da, i kada nećemo Omarsku, dečja bolnica u Tiršovoj nije u boljem stanju.

17. avgust 1992.

Predstava i pismo

Bitef bez embarga

Bilo je to veoma davno kada je mladi početnik Haris Pašović, u predstavi *Mara-Sad*, rađenoj u mezalijansi sa Akademijom u Novom Sadu (teatar se zvao "Promena"), u jednoj sceni, erotičnoj do kraja, ostavio glumici gaće; tada sam to pripisivala njegovom petingu sa grupom uvaženih profesora na Školi; činilo mi se da je to kompromis sa svetom u kome moraš "uspeti" ma koliko pobunjen bio.

Otada je prošlo mnogo vremena i predstava, i Haris je u svakoj uradio ono što je mogao "oteti" od loših naviča u pozorištu i društvu u kome nam je valjalo i nije valjalo živeti. Korozivni, isključivi i "nepolitični" put Harisov postajao je sve radikalniji i gorči, izvesna slatkost i benignost (i politička i ertska) iz *Buđenja proleća* (Vedekind) nestajala je; Pašović je postajao sve žešći, maligniji.

To ga je, prirodno, vodilo ka Subotici i Ljubiši Ristiću, tamo gde se sve može ako se sme, i sme ako se može. Moram priznati da me je jednoga jutra obuzela jeza kada su se, posle uspeha *Kiš-festa*, Pašović i Ristić pojavili u Beogradskom dramskom. Bili su tako puni neke uzajamne moći, dogovora i ozarenja.

Ovaj spoj u pozorištu "političara" (tako kažu) i "estete" (tako kažu) ličio je na oluju.

Ali, druga je oluja krenula, destruktivna.

Već smo bili odigrali *Godoa* (Beket) u Beogradskom dramskom (Haris) i govorili o *Ibiju* (Žari) kao nezaobilaznom kada je reč o Evropi (i u političkom i u estetskom smislu); dan posle premijere *Godoa*, na kojoj "su bili svi", tenkovi su udarali o prepreke na slovenačkim granicama. Bilo je to juna 1991.

Posle sam još jednom videla Rovinj, pa su zatim i u snu iskrsavale oznake na auto-putu Beograd-Zagreb na kojima piše Karlovac, Osijek, Vukovar...

Pa je došao april 1992, i Harisove reči u subotičkoj kancelariji Ljubiše Ristića; na moje "Upali su u Grebov radio", Haris je rekao "Bombardovaće Sarajevo".

A onda je na ovaj Bitef u septembru došla Harisova predstava *Kralj Ibi*, domicilno iz Subotice.

Ana Kostovska kao Mama Ibi pojavila se u opljačkanoj bundi, sa dijadedom skinutom sa nekog leša, ili nekog ubijenog zbog dijademe, a Tata Ibi (Miodrag Krivokapić, jedan od najčasnijih i najčestitijih, na sve koruptivno najtvrdih glumaca) u neverovatno razbludnoj ulozi – ne može da jebe dok istovremeno ne puca iz bilo kakvog oružja koje mu dopadne šaka i u ma koga. Nema više nikakvih gaća između Harisa i društva u kome je napravljena ova predstava. I estetički, i politički. I u formi, i u sadržini (tako govore).

U katalogu Bitefa – fotos: Haris sa jednim malim detetom u krilu. (Sve više liči na Beketa.)

U direkciji Bitefa i Narodnog pozorišta u Subotici – Nepszinhaz, pismo da se predstava ne igra tamo odakle se puca. Harisovo pismo.

Pa, što bi rekla Mama Ibi, jebem ti majku majčinu! I neka se noćna zaklinjanja i kletve pretvore u neko veliko jedinstvo sa svih zaraćenih strana protiv onih koji su do takvih pisama i ovakvih odgovora doveli.

Kralj Ibi Harisa Pašovića, Subotičkog teatra (Žari), "strašna" je predstava, kažu mlađi, koji su je obema rukama prihvatali, a pismo je pretvaralo svaki njen prizor u

užarene odlivke koji peku. *Kralj Ibi*. Krune tih kraljeva usijane su i peku kao ona što se spušta na glavu Matije Gupca, tog naroda, tih naroda, tih nacija. Koje su se samo-opredelile. Da imaju Ibije. "Govnarije", tako počinje ta drama, Žarijeva. Ali još nije kraj. Biće opet "Promene". Šaljem ti ovo pismo, Harise, *Vremenom* i golubom.

5. oktobar 1992.

Seda kosa

"Žive istine su slika moga sna", reči su Eteokla, iz *Sedmorice protiv Tebe* (Eshil).

Sedi ljudi su se ranije javljali u snu. "Tog časa je osedeo", tako kaže narod za nekoga kome se dogodilo najveće zlo. "Preko noći osedeo."

Po našem gradu sve je manje dece koja se igraju po parkovima, a sve više sedih ljudi. Starih i mladih. Žena osobito. Sigurno da ovome doprinosi i nedostatak različitih farbi za kosu. To možete primetiti po jako oksidiranim ("oksižen") kosama žena koje ne odustaju od toga da буду "plavuše". Sve je veća količina "žutih" kosa, a kada se tome pridoda i "minival", onda je ta "izgorela" masa na glavi jarka i užasna po jakome suncu, a nepotrebna, bespredmetna i nekako tužna kada je vreme ružno, kada pada kiša. Ženske frizure sve više liče na one iz perioda farnoznog "neorealizma" u italijanskom filmu, na one iz dana kada su američke trupe preplavile Italiju i kada se za konzerve, cigare i čokolade moglo dobiti sve. Kada je toliko mafije, nije nikakvo čudo što lepe žene počinju da liče na ono što mafija proizvodi, ženski izgled postaje "jeftin". Onim drugim ženama preostaje da laktovima obezbeđuju prostor u autobusu, tamo gde se nešto čeka, svuda gde imperativ odnošenja nečega kući opredeljuje svekoliko ponašanje i pravda – muvanje, guranje, gaženje, dobaci-

vanje, pa i predizborne rasprave. Ali, čini se, još je mnogo onih koji će optužiti, okriviti onoga neposredno pored, još red ne osvešćuje sopstveni uzrok.

Primetna je još jedna seda kosa, još jedna frizura – ona koja je dopola farbana; ostatak kose je u nekoj boji, a koren sed. Tako frizura ima dve biografije, onu do sada i onu od sada. Mnoge naše žene nalikuju presečenom stablu na kome se vide godovi, godine rasta drveta.

Samo su još dečje glave tako jasne i tako izrazite, ko-sa se sija, prava i sveža, odskače sa korakom, živa.

"Nisi ti Josip Broz, pa da se farbaš", reći će glumac Ljuba Tadić, a ja se setih davnašnje rečenice Olje Ivanjic-ki: "Dok se on farba, farbaću se i ja." Neka bude.

Dakle, sede kose su u modi. Stari ljudi, sedi, ponesite svoje kose sa ponosom, uspravite se i pokažite ozbiljnost iskustva koje vas je do sedih vlasni dovelo. Do živilih istina iz užasnih slika vašeg sna. Žene za kojima ste žudeli u snu nisu bile tako dopola ofarbane.

Ni baš tako "blajhane", hidrogenom. Međutim, pošto u zahteve koji se postavljaju pred modnu rubriku spada i proglašenje najlepše sede kose i one koja je najmanje lepa: "najlepša" je seda kosa Željka Vukovića, ona kosa iz Sarajeva ("tog časa je osedeo"), a najružnije su one glave, bilo koje boje, koje imaju nisko čelo, i koje nam ne daju da odlučimo, da izaberemo da li ćemo se farbat ili ne.

30. novembar 1992.

Cipele

"Ja ga samo pogledam u cipele i odmah znam ko je", reče pre neki dan šef marketinga. Odelo novo, kravata, a cipele razgacane, mokasine, čarape kratke.

Idite i pogledajte red cipela pred bankom "Dafiment". Kao nekoć davno u SSSR-u, u redovima za koje veoma brzo shvatite da su formirani ne samo zato što ničega nema već i zato da bi narod uglavnom trošio sve vreme na čekanje kako nikada ne bi stigao do viška vremena u kome može nešto da misli, i da smisli. Po cipelama u "dafiment-redu" ne možete zaključiti koje je godišnje doba i koje je doba dana, samo shvatate kako vreme prolazi u čekanju.

Čekajući Godoa je jedna drama, nekad zvana avantgardnom, u kojoj Bcket posebnu pažnju pridaje cipelama – cipelama ljudi, čekača, ma kom sloju oni pripadali. Jer, postoje cipele za hodanje i cipele za čekanje. Zato ta drama više nije "avangardna", postala je "stvarnosna literatura", jer više ljudi ne hodaju, ne napreduju, ne putuju, ne šetaju, ne trče, oni čekaju. Niko više ne pravi pitanje zašto je u autobusu zgažen, važno je da je živu glavu izneo. Možda će se uskoro čekati u papučama, pravo iz kreveta u čekanje. Važno je da su cipele takve da se u njima može samo stajati i čekati. Na nešto što će omogućiti da i drugoga dana imaju pravo i dužnost da čekaju.

U modi su uglavnom stare cipele, one koje su gotovo izgubile boju, tako da preovlađuju bezbojne cipele, ili cipele u istoj boji. Čekajući neki prevoz, na stanicu je stajala devojka veoma brižljivo uparađena. Na nogama je imala letnje patikice, to je bilo jedino što je u boji uspela da složi sa ostatkom svoje pojave. Već je bilo hladno. Andersenova devojčica, sa šibicama. One fine ženske cipele, sa visokom potpeticom već nekako deluju neprikladno po prljavim ulicama kojima se žuri u čekanje, deluju kao neki neprirodni luksuz, neki višak bez perspektive, i zato odaju osobu bez smisla za prilagođavanje, te i ne mnogo intelligentnu. Samo se još sekretarice šefova sa kravatama i lošim cipelama natiču na štikle istresajući prljave pepeljare.

Hladno je, a još je mnogo ljudi u patikama, bez obzira na garderobu. Te su patike davno izgubile belinu, pa je i deo lepljive trake, ako se tako pričvršćuju za stopalo, izlizan; kopčanje je samo delimično. Tako patike postaju papuče. Ženske i muške cipele sve su sličnije. Nešto se natiče na noge.

Gledam ženu koja izlazi iz upravo sazidane kuće. Nosi bundu, hoda u čizmama sa visokim potpeticama i vrti u ruci ključeve auta (novog). Kuća je ganc-nova, užasna i skupa, prozori su mali; pljačka je bila velika. I čizme su nove. Sve je novo i novokomponovano.

Eh, samo da nema starih cipela i starih i novih grobova. Koje će, o, mila moja, "prekriti snegovi i šaš".

7. decembar 1992.

Izmontirane kuće

U modi su mali prozori iza kojih se može dobro sakriti. Od sveta i pogleda na svet.

"Zelena pluća grada", kaže se za parkove, onako uopšteno, na prvu loptu. Šta su sve parkovi, recimo, kod Engleza ili Francuza nije naročito podobno govoriti. Može da posluži kao dokaz o saradnji sa evangelističkom crkvom, ili o kolaboraciji sa onim papom što je jedno vreme, boraveći u Avinjonu, bio u središtu jednog velikog parka.

Nekada, davno, po parkovima smo vodili ljubav, a ne rat.

Kako je čudesno bilo mediteransko rastinje, još početkom aprila prošle godine, u parku pred vilom "Ruža" u Mostaru. U ružičastoj svjetlosti.

Nisu taj park i taj grad razorili Jugosloveni. Nisu oni napravili groblja od mostarskih i sarajevskih parkova.

Mogu reći, ma koliko pucali, svi koji u okvirima vlastitih načela dokazuju da je hiljadugodišnje carstvo, ili dobijanje Kosovskog boja u dvadesetom veku ono čemu je valjalo žrtvovati sve, i parkove i decu koja su se po njima igrala u bivšoj im omrznutoj Jugoslaviji, i mogu se slikati sa svojim tezama nad ruševinama i leševima.

Mogu se slikati i sa svojim novim gradnjama, takođe. Koliko su bile lepe kuće u Konavlima, recimo, toliko su ružne kuće koje zida ratna dobit po beogradskim parko-

vima. To je moda kuća utvrda, ferforžea i kapija. Nema izdajničkih francuskih, velikih prozora. Nema svetlosti. U modi su mali prozori iza kojih se može dobro sakriti. I braniti. Od sveta i pogleda na svet.

Beogradsko naselje Kaluđerica širi se na sve strane. Zauzima parkove. Biće jednom, jer je neuništiva, kao i ruševine, predmet analize političkog, sociološkog i antropološkog stanja jedne nacionalne klase koja je, sledeći princip trenutne korisnosti i unosnosti, zaboravila svaki program, sebe i državu. I kao što je moda da svi liče na svog vođu, ma koliko mladi bili, tako su kuće i kućerci u parkovima nalik jedni drugima. Izmontirana svest zida montažne kuće, odmah, brzo. Što pre, dok sve ovo ne prođe, ogradići svoju kućicu, kafanicu, sudnicu i ludnicu. I u njoj biti suveren.

Parkovi postaju višak, luksuz, nekorisni. Kao i prostor. Stečeno se zauzima, ograjuće, uramljuje. Režimi gutaju novokomponovane države. I sve je uzaman. I neznanje i građenje.

11. januar 1993.

Čišćenje

Ako možete da prizovete u svest Felinijev film *Amarkord*, naići ćete na scenu koju kao sliku iz svog života pamte i stanovnici Jadranske obale u vreme Drugog svetskog rata. To je prizor kada vas italijanski fašisti, kao nepoćudnog, napiju ricinusovim uljem tako da se "očistite", sve iz sebe izbacite na otvor suprotan ustima.

"Čišćenje" je, za razliku od Aristotelove katarze, tj. "pročišćenja" (sažaljenja i straha), izbacivanje iz sebe svega postojećeg sem sažaljenja i straha.

Čišćenje – termin koji je već dve godine u modi – pre svega je vojnog porekla. Teren se čisti od raznoraznih opasnih stvari. Doskora se pod tim nije podrazumevalo civilno stanovništvo.

Kako kod nas, na terenu nekadašnje Jugoslavije, nije došlo do vojničkog, pa ni do građanskog rata, već do rata protiv stanovništva, najpre onog izmešanog, "nečistog", mi smo autori pojma "čišćenje" kao populističkog, svakodnevног modnog postupka kojim se jedna sredina operativno lišava pripadnika one druge populacije, u etničkom, etičkom i estetičkom smislu, tako da površina ostane čista, glatka kao nož.

Žene će se lako setiti termina "čišćenje": to je bio svestovni, masovno upotrebljavani izraz za abortus, čin koji je u toku priprema za rat protiv stanovništva žena morala da

obavlja u "drugoj" sredini, jer su naše pojedinačne sredine, u skladu sa svojom homogenizacijom, počele da proganjuju abortus: nacijama je neophodno što više pripadnika istog porekla.

Tako se, kao posledica afirmacije čišćenja drugog i zakona čišćenja svog (duha i tela), javilo silovanje drugog. Iz tog čina rodiće se deca, dvojne nacionalnosti. Neočišćena!

"Partija se održava čistkama", behu li to Lenjinove reči?

Najnoviji krik mode čišćenja i čistki upravo se obavlja u žiži režima, na Radio-televiziji Srbije. Ona se čisti sve dok Veliki Brat i Goldštajn ne ostanu sami samciti (1984) i sve dok Istazija i Evroazija ne pobede jedna drugu. Tada će umesto eksplozije nastati implozija i postaćemo ona tamna rupa, planeta čije će poruke moći da uhvate neki budući kvazari. Samo što će onda planeta Zemlja, a i univerzum, biti zainteresovani za neke druge stvari. Jer ako dobro pogledate predloženu mapu buduće Bosne i Hercegovine, vidite da su, kao i obično, "očišćeni" Srbi čišćenjem i ratom dobili manje nego što su imali pre rata i pre čišćenja.

18. januar 1993.

"Dosta"

Na telopu koji je najavljivao skup televizijskih, pozorišnih i drugih stvaralača povodom "čišćenja" u institucijama komunikacije, najšire rečeno, ispisano je, negde u sredini – "Dosta".

"Dosta" se već odavno tokom poslednjih godina "rđave beskonačnosti" javlja kao nagoveštaj modnog trenda koji bi trebalo da sačuva bolnice i Univerzitet, ljude telom i dušom; "dosta" imenuje sumu jednog temeljnog nezadovoljstva ratom i glađu, svim onim što proističe iz politike *divide et impera*.

Međutim, "dosta" ulazi u sam modni vrh onoga časa kada je to postao udarni slogan, udarna reč, udarni zahtev Studentskog protesta 91. Tada su, goli do pasa, studenti stali pred policiju i specijalce; bio je to definitivan prizor očaja i plemenite pobune. *Dosta* je ime novina Studentskog protesta 91; "dosta" je moguća tačka okupljanja svih; "dosta" na telopu koji poziva otpor "rđavoj beskonačnosti", "dosta" pre nego što se ostvari i ona finalna scena Orvelove 1984, a to je pesma "Pod kestenom senke duge, izdadosmo jedni druge".

Kažu kako je naš drug Stevan Tontić išao po Sarajevu i sahranjivao mrtve. Kažu kako se Haris Pašović vratio tamo, u mesto svoga rođenja, u Sarajevo. Nema mostova, a voda se diže do guše svakog izolovanog kraja, predela,

teritorije; granice dave središte. Poput prizora Strašnoga suda, majke užasnutih i prelepih lica zgrču decu u kapute, telo se nadvija nad telom, čamci plove Drinom, u njima ljudi i stoka. Trese se Njofrino hiljadugodišnje carstvo, trese se obnovljena Kosovska bitka, uz tresak se sleže prirodan teren išpartan granicama naših i evropskih bakalina. A ljudi idu u šumu i plove niz reku.

"Dajte mi hiljadu ljudi", umeo je da kaže Miroslav Krleža. Tu rečenicu ponavljam od kada sam pismena. "Dosta." Ili izadiimo svi, ili neka svi bogovi rata dodu i nek zapale sveće, samo neka je "dosta". Dakle, ili će mirotvorci postati ratnici, ili ratnici mirotvorci, jer "dosta" je – dosta.

1. februar 1993.

Smokve

Zima je jaka, velika, noć tamna, duga kao tunel u kome, usred mraka, ne sija zvezda petokraka. Na nebu mesec, hladan, oblaci plove, senke duge i pitanje čije su, ko je na kraju senke duge. Samo su mačke počele svoju februarsku modu ertske prirode. Sve ostalo stoji, sleđeno i čeka. Na kraj ili "na krik gnevнog negovodanja koji se razleže sa svih strana" (Bihner, *Dantonova smrt*). Iznenada, u snu, smokve. Nabrekle u lišću vinove loze. Znam i zašto. Ako skupština Srbije i "dvoglava partija" uspeju dovoljno da iznerviraju Crnogorce, nikada više nećemo videti smokve. Sem kao emigranti, ili azilanti, ili apatridi, u belosvetskim piljarama. Mirisaće smokve po Parizu, u Španiji, u Njujorku, smokve kojih za nas neće biti. Ni drveta ni ploda. "Crne Gore ima kad je nema", rekao bi Matija Bećković. I smokava ima kad ih nema. Ostali su nam, dakle, pojmovi o stvarima. Pojam o mostu, o gradu, o moru, o Dalmaciji, o Istri, o Boki kotorskoj koja je smokva. Spolja, po formi, i iznutra, po sadržini; mnoštvo gradova, gradića, živi, prebiva unutra, oko Kotora, kao oko cvetnog tuča – Muo, Prčanj, Kamnari, sa jedne strane, i Dobrota, Perast, sa druge. Preživeli su i zemljotres, ogroman tektonski poremećaj, hoće li preživeti i nacionalni, politički udar čija je poruka jasna – nećemo ni da telefoniramo, nećemo

da se dogovorimo, ni oko čega, a najmanje oko smokava. Ništa više nije važno, sem nas.

Budući da je na stranicama ovog nedeljnika bila u modi rasprava oko Hajdegera, prisetimo se njegovog teksta o krčagu u rubrici "Stvar" (*Pevanje i mišljenje*), može se reći da je i smokva nešto poput krčaga. U njoj nešto prebiva i čini je onim što jeste. Pa narod kaže, ako ne Hajdeger, narod za koji su sada njegovi zagovornici otkrili da je svakakav, što je odista veliki mentalni, odnosno antropološki problem, kao što bi rekao Dobrica Čosić, narod "koji se diže i sprema", ima poslovicu o tome kako onoga ko ide po vodu sa krčagom, to jest sa smokvom, treba unapred upozoriti, a ne kada krčag već razbijje, odnosno kada smokvu čizmom zgazi. Uvek će biti u modi trenutak kada Orson Vels u *Građaninu Kejnu*, pred smrt, držeći kristalnu kuglu, kaže "Pupoljak". Moguće je reći i smokva, u kristalnoj kugli, pred kraj.

Po ljutoj zimi i snegu, ili na njemu, na štitu, u toku tih, ledene noći – smokva.

15. februar 1993.

Autobus

Svi mitinzi "za", sva događanja naroda, a zatim mitinzi "protiv", sva naša javna okupljanja kao da su se svrstali u redove pred bankama ili redove za prevoz. Ljudi su stali u red za nešto, pošto su prethodno bili u redu za nekog. Za ili protiv.

Možda je poslednja šansa bila ona kada su studenti zvonili na mostu, na petlji koja povezuje Beograd sa svetom. Možda...

Sada smo u redovima, sa gorućom nadom da se taj red neće pretvoriti u neki drugi, gori red za nešto još gore, ili da stadion gde su smeštene ispostave banaka neće do kraja postati poprište gadne istorijske metafore. Znate, je l', šta se sve događa upravo na stadionima. I ako, istorija očito nije učiteljica života.

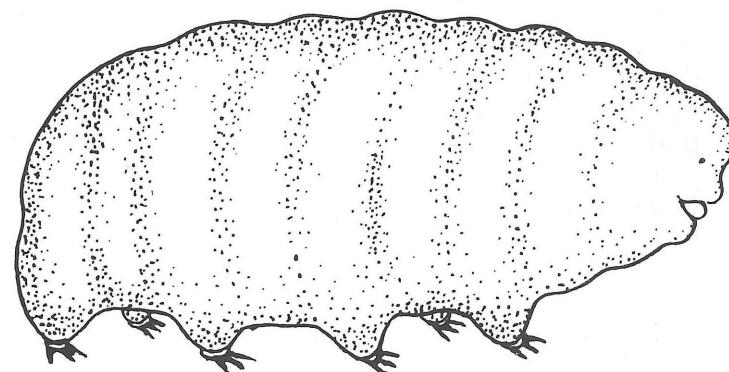
Budući ipak da narod ili čovek nisu biološke kategorije, samo – kako to nedavno reče Biljana Plavšić – kao biolog, i da se ljudska vrsta ne da objasniti niti njome upravljati isključivo sa biologističkog stanovišta, pogledajmo malo kako narod i čovek izgledaju u autobusu, u svojevrsnom čistilištu. Jer, reklo bi se, za čoveka mogu biti nadležni i antropolozi, i sociolozi, i psiholozi... pa i pisci modnih rubrika.

"Ne bih za Balkan dao nijednog nemačkog vojnika", uskliknu neku noć Simo Gajin citirajući Bizmarka i misle-

ći, nesrećnik, da govori nešto lepo o narodu koji iz tih razloga, jer ne valja, jer nije dostojan, neće nikada biti predmet vojne intervencije. Kada se to, recimo, dovede u vezu sa izjavom gđe Plavšić, koja drži torbicu posred stola za vreme skupštine u Bijeljini, o narodu kao biološkoj kategoriji, dobije se lepa slika o tome šta zapravo o nama misle oni koji su "ovlašćeni" da u naše ime govore.

A u autobusu je jedan dečak na zadnjoj platformi vi-kao da se malo razgrnu jer nema više daha, može se ugušiti u onoj gužvi. Neću reći, od straha, na koji transport je ta scena podsećala, gde ste ovih dana videli kako se deca dave. Dve su žene vikale na treću koja je sa detetom pokušavala da uđe na srednja vrata, dok je ova nesrećnica od-govarala: "Šta da radim, da uzmem taksi?!" U apsolutnoj gužvi, u apsolutnoj isprepletanosti naroda kao biološke kategorije, jedna stara žena je ponavljala da ona mora stići u "Dafiment", da narod ništa nije kriv i da je sve to tako jer smo zaboravili da slavimo slavu i da se bogu molimo. Budući da nije imala zube, ono "Dafiment" ispadalo joj je iz usta kao u Bunjuelovim ranim filmovima. Psovka, svadba i kajanje bili su u tom autobusu. A jedan momak reče "Pa, ko je onda za njih glasao, u božju mater?!" Tišina. Oni što su sedeli pored prozora dremali su na proletnjem suncu; oni što su ušli bili su nešto srećniji od onih koji su na stanicama ostali, "samo malo se pomerite", vikali su oni spolja. "Nemam kud, šta 'očete", odgovarali su oni unutra. Šofer je čitao *Večernje novosti* dok se "pakovanje" nekako samo ne obavi, dok ne dođe ta situacija u kojoj on može da zatvori vrata. I neću vam reći, od straha, koja mi je scena iz autobusa pala na pamet, reditelj tih dvadeset i šest slika jednom je rekao da je snimio nasilje upravo u Dubrovniku, jer se na lepoti, u lepoti, užas najviše očituje.

10. maj 1993.

Pušenje

"Ju-go-slavija", uzviknuo je Nele Karajlić na koncertu "Zabranjenog pušenja" ("krnjeg", kako reče) u Domu omladine u Beogradu. "Ju-go-slavija", izvikivao je dobar deo mlađe publike na istom koncertu, dok je jedna devojka rekla momku (na galeriji, sve u ritmu muzike za ples): "Pa nismo je mi ni rasturali." Nekako tih dana, kada je nova publika pevala dobre stare pesme "Zabranjenog pušenja" i kada je jedan momak sa prezimenom Živković, iz Beograda, izrecitovao pesmu o Ibru i Baščaršiji, osvanuo je u *Borbi* intervju Gintera Grasa o novoj Jugoslaviji koja jedina može da reši sva pitanja (užasna) nastala raspadom i rasturanjem stare. "Studio B" najavljuje anketu o mogućnosti reintegracije, ili ponovnog uspostavljanja Jugoslavije.

Dok se Mostar ruši u prah, dok se po prstima, glavi i mostu udara ovaj grad, jer mora postati Hrvatskim ili ga biti neće ("Mi nećemo tuđega, mi nismo agresori na svojoj teritoriji", reče za televiziju jedan pripadnik HVO-a), pažljivi posmatrač primetio je kako je kulminacija skupa predstavnika srpskih zemalja u Centru "Sava" ličila na finale XIV vanrednog kongresa SKJ ("Moguće je da nekoliko federalnih partijskih jedinica nastavi Kongres", tako je stajalo u jednom od podnaslova u *Borbi*).

Pa, naravno, i sasvim izvesno, svaki deo nekadašnje nam zemlje ponoviće priču raspadnute celine. Sve do pot-

pune denacifikacije i pacifikacije svakog dela, do potpune svesti o prethodnome, o delu koji ponavlja celinu. Tada će, na opšti užas svih čija je naužasnija noćna mora bila Jugoslavija, a Jugosloveni, ili jugoslovenski nostalgičari mera svega najcrnjeg, kako u jednom tako i u drugom delu Jugoslavije, različitog intenziteta, dakako (skakali su kao opareni na tako šta), izroniti kakva-takva, nekakva Jugoslavija. O tome treba razmisliti i to uraditi, zar ne? Mnogo toga je ovih dana rečeno o nemogućnosti ili zabrani prelaska rukovodstva Republike Srpske u Srbiju ili Saveznu Jugoslaviju, sa jedne i sa druge strane, ili sa iste strane. Međutim, od svega je najbolja izjava Biljane Plavšić pošto je saznala da joj pristup nije dopušten; ona, doslovce, posle svega, kaže: "Tako što se nikad ne bi moglo dogoditi u Sarajevu." Pa čemu onda sve ovo ako rat traje već sedamdeset godina; kako se tako šta nikada ne bi moglo dogoditi u Sarajevu, sem da nije istina, kao što nije, da rat traje sedamdeset godina. A onda, svemu tome bude kraj. Svima njima u čijim glavama rat traje već sedamdeset godina, od kada su im tatu uvredili, ili njih lično. Kao da im je bilo zabranjeno pušenje.

24. maj 1993.

Mala šarena haljina

Svi koji su nekad davno išli preko Vojvodine u Mađarsku (ne na aerodrom u Pešti, nego onako) znali su da, u povratku, prepoznaju ulaz u Jugoslaviju i po tome što je postepeno, kako se dublje ulazi u našu zemlju, nestajalo debelih žena u šarenim haljinama za svaku priliku. Mala šarena haljina je ono što su naše majke nosile, imale na sebi, ono što ih je pokrivalo pedesetih kada su u istom, u maloj šarenoj haljini, išle na posao, po hranu, radile po kući i pile kafu sa komšinicama. Najčešća vrsta odeće koju žene danas nose po beogradskim ulicama jeste mala šarena haljina.

Ima, doduše, interpretacije jednog takvog modela u svetu – "Laura Ešli" – a i drugi su proizveli i lansirali dezeniranu haljinu, obavezno dužu, jedan reprint tridesetih, sa kratkim rukavićima, i od svile ili pamuka, može i od sintetike, sa pretenzijama ka izrazitoj ženstvenosti. Faktura te haljinice obavezno prati telo. A dezen je u početku bio crno-beli, tufnice i cvetići, da bi se postepeno razlio u svim bojama.

Kako je hrane sve manje i kako je sve skuplje, pred mesnim zajednicama i pred radnjama možete videti sve više žena u malim šarenim haljinama. To je prvenstveno naš i autentičan model. Te haljine možete sašiti i sami. Obavezno se prave sa dva ušitka za grudi. Ravne, a pone-

kad, kada je žena nešto vitkija (kad jede manje hleba a više nečeg drugog), te haljine imaju i kaiš. Šiju se od svega i svačega što se u kući zateklo. Ima ih i od zenane (to je ono od čega se prave pižame). Nose ih žene srednje i starije generacije, one koje ne ishranjuju samo sebe već i decu i unučad. Taj model žene i haljine čest je u autobusima i tramvajima. Ponekad ima rukaviće, a najčešće je bez rukava i sa četvrtastim izrezom. Kopča se odozgo do dole, tako da se lako navlači i svlači. Žene sa nešto više pretenzija dodaju na cvetni dezen i beli paspul. Ono što je najbitnije kada je reč o takvoj haljini jeste to da je ona za svaku priliku. Za pre podne i uveče. Za kuću i ulicu. Za prijatelje i neprijatelje. Uvek i za sve. Zapravo, to je jedna vrste uniforme naglo pauperizovanih žena koje pokušavaju da u životu održe sebe i, pre svega, svoje bližnje. Sa ženama u malim šarenim haljinama nema mnogo priče. One će se probiti kroz svaku gužvu, pronaći najjeftiniju hranu, sačekati u svakom redu ono po šta su došle. Mala šarena haljina nikada ne odustaje: prva će poleteti na prazno mesto u prevozu, prva uleteti u tek otvorenu samoposlužu, prva ustati rano ujutru i poslednja u kući leći. Dok je potpuno kasno i noć ne savlada umor, ona će od pamuka, zenane, puplina, bilo čega tankog, po ovoj vrućini, sašiti za sebe ili za prijateljicu još jednu šarenu haljinicu za svaku priliku.

16. avgust 1993.

Psi

Once upon a time, u jednoj zemlji, na Topčideru, pri kraju ulice Andre Nikolića, tri ogromna psa (ne razumem se baš u sve te rase, klase i pedigree) čerečila su između sebe jedno žuto kuće. Bilo je to pred kraj jeseni, građani su stajali nalakćeni na razne alatke, jer su radili u svojim baštama, spremali po svojim kućama, i posmatrali kako veliki psi kidaju onog malog. Džabe smo pokušavali da ih razdvojimo udarajući kolima, manevrišući nekako, sve dok se ne prisetisemo onog štapa za osiguranje automobila. Onda je jedan mlađi čovek uzeo dugi štap, pa su muškarci nekako krenuli na pse. Bilo je kasno – mali žuti pobeže pod jedan "folkswagen" – bubu; tamo je dahtao dok je liptala krv. Veliki psi odjuriše u pravcu nekadašnje Rankovićeve kuće, a jedna žena nas zamoli da je prevezemo dole do Temišvarske, jer ona ne sme sama dalje peške, zbog pasa. Bio je tu i neki milicioner na vratima nekadašnje Rankovićeve kuće (ne znam ko je u njoj sada); on reče da ne može da interveniše jer bi nekog ubio ako bi pucao u besne pse. Građani su rekli da to nije prvi put i da ti psi divljaju i da im niko ništa ne može.

Kažu kako svet više nema para, pa je pustio pse na ulice. Nema hrane. Ima i pasa iza velikih ograda kako bi vlasnici stari i vlasnici novi bili dobro zaštićeni – oni i ono što poseduju. Kažu kako su i neki bul-terijeri u stvari veš-

tački, proizvedeni, ukršteni, mutantski psi i kako nije propisno posedovati ih; vode ih neki momci na lancima, veoma ponosni, očito. Ako ste primetili, ima puno doga, rotvajlera, velike su i snažne razne psine raznih gospodara. "Čuvaj se psa" – piše na mnogim kapijama. Sećate se toga iz bajki: "čuvaj se psa", pa posle toga često ide natpis "prolaznici će biti kažnjeni". Tu, pre neku noć, mesec je bio pun i lajali su psi. Videh sinoć jednog gazdu. U zadnjem džepu pantalona bio je "Marlboro", čovek je bio mlađi, vodio je sa sobom nešto malo a veliko, detinje a nabijeno, nekog meni neobičnog psa, pomalo trapavog, ali užasnom snagom nabijenog, sa dugom, naježenom dlakom. Dođosmo do neke radnije; mlađi čovek koji je pokušavao da "parkira" tog neobičnog psa nije imao prednje gornje zube. Pokušavao je da veže psa za frižider sa pivom koji стоји ispred radnje. Pas je, konačno, seo i pogledao me. Gledala sam zapanjeno u plave oči tog psa, apsolutno plave, sa modrim okvirima. Onda je pas ustao i krenuo da mi prilazi. Nisam mogla da skrenem pogled sa tih plavih očiju. Ljudskih očiju. To je bio haski, severni pas, jedan od onih koji Eskimima vuku saonice. I taj je ovde stigao. Naravno da sam pomislila da je vukodlak i naravno da sam pomislila: kakvo je ovo vreme u kome psi tako liče na ljude, a ljudi na pse?

20. decembar 1993.

Summary

Fashion

In this book are collected the texts that Borka Pavićević, famous Belgrade's and Yugoslav dramaturgist and theatrologist, published in the weekly magazine *Vreme* in the period from 1990 to 1993. With humor, sentiment, criticism, polemics, excellently revealing essence of some phenomena and events, Borka Pavićević in her stylistic miniatures actually writes a diary on the disappearance of a country from the geographic map of the World, and not only on that, but also on the falling apart of something that we called our homeland, of spiritually to which we all belonged and without which we are no longer what we used to be. It is a story about a sad and unwanted departure, about how lost ourselves, but also how we lost Europe and the World. "Those who are destroying and killing", Borka Pavićević says in one of her texts, "say that they are going to build and make better and more beautiful, everything which once was, and which they destroyed and killed". They promised us a heavenly future, but gave us a miserable reality in which we all feel miserable and humiliated. They gave us the war, crimes, burden of the guilt, a thousand-year shame.

The writings of Borka Pavićević are a document about the chronology of falling apart, about small and great thing that indicated this sequence of events, about

the feelings of disasters and the hope that we would avoid them, about days, persons, pictures of life under the volcano that wakes up screaming and covers with the burning lava. It is a story about collapse, violence, insanity that overwhelmed us and in which we are drowning.

Such writings will be witnesses in the times to come, about the greatness and depth of the Yugoslav tragedy. Borka Pavićević is a chronologist of the every-day life, the kind of a chronologist who reveals what is important and what is more than just a usual felling of the coming catastrophe, and who reveals it even in non-connected times, not clear enough to the contemporaries.